

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ

Завідувачка кафедри ПП та М

Юлія ГЕРАСИМЕНКО

(підпис)

« 11 » травня 2025 р.
(дата)

**«ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ
ЗДІБНОСТЕЙ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ»**

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 Психологія

Освітньо-професійна програма «Психологія»

Здобувачка вищої освіти

Групи ПС-23-11-ЗМ

ХОМЕНКО Тетяна Миколаївна

(підпис)

Науковий керівник кандидат психологічних наук

ФУРС Олег Йосипович

(підпис)

Біла Церква 2025

Протокол аналізу звіту подібності

Заявляю, що я ознайомився (-лась) з Повним звітом подібності, який був згенерований Системою виявлення і запобігання щодо роботи:

Автор: Хоменко Тетяна Миколаївна, група ПС-23-11-ЗМ

Назва: Психологічні засади розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти

Керівник: Фурс Олег Йосипович

Підрозділ: кафедра педагогіки, психології та менеджменту

Коефіцієнт подібності 1: 17.2%

Мікропробіли: 13

Заміна букв: 0

Інтервали: 0

Після аналізу Звіту подібності констатую наступне:

☒ Запозичення, виявлені в роботі є законними і не є плагіатом. Рівень подібності не перевищує допустимої межі. Таким чином робота незалежна і приймається.

☐ Запозичення не є плагіатом, але перевищено граничне значення рівня подібностей. Таким чином робота повертається на доопрацювання.

☐ Виявлено запозичення і плагіат або навмисні текстові спотворення (маніпуляції), як передбачувані спроби укриття плагіату, які роблять роботу невідповідною вимогам законодавства (Ст. 26. ЗУ Про фахову передвищу освіту, пункт 3.1, Ст. 42. ЗУ Про освіту) та вимог НАЗЯВО (Критерій 5), а також кодексу етики і процедур. Таким чином робота не приймається.

Висновок:

Кваліфікаційна робота Хоменко Т.М. має достатній рівень функціональності академічного тексту, має результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела.

Дата 09.05.2025р.

Відповідальний за антиплагіатну технічну експертизу у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
НАПН України:

Підпис

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

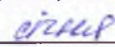
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія, освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувачка кафедри ПП та М,

д.е.н., доцентка

 Юлія ГЕРАСИМЕНКО
(підпис)

« 3 » 2025 р.
(дата)

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧЕВІ ОСВІТИ**

Хоменко Тетяні Миколаївні

Тема роботи: «Психологічні засади розвитку комунікативних здібностей
педагогічних працівників закладів освіти»

1. Керівник роботи: ФУРС О.Й.

Затверджено наказом БІНПО від «03» січня 2025 року №01-06/03

2. Строк виконання студентом роботи: «02» травня 2025р.

3. Вихідні дані до роботи: наукові праці, публікації в актуальних періодичних виданнях та веб ресурсах, монографії вітчизняних та зарубіжних вчених з досліджуваних питань, власні спостереження щодо комунікативних здібностей у професійній діяльності педагогічних працівників.

4. Перелік питань, які потрібно розробити:

Кваліфікаційна робота магістра складається основної частини і додаткової. Основна частина містить такі структурні елементи: вступ, сутність (3 розділи – теоретичний, емпіричне вивчення (дослідження, діагностика) основних

показників досліджуваної проблеми, розробка корекційних та/або профілактичних заходів із вирішення досліджуваної проблеми), висновки та рекомендації, список використаних джерел, додатки.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи дослідження проблеми комунікативних здібностей педагогів: 1.1. Наукові підходи до вивчення комунікативної компетентності та комунікативних здібностей педагогів. 1.2. Комунікативні здібності у структурі професійних якостей педагога. 1.3 Психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей педагогів нової формації

РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей педагогів: 2.1. Організація та методики емпіричного дослідження. 2.2. Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей у педагогів. 2.3. Порівняльний аналіз комунікативних здібностей педагогів з урахуванням віку, стажу та статевих відмінностей

РОЗДІЛ 3. Шляхи удосконалення розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти: 3.1. Інноваційні психологічні методи та технології розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників Тренінгова програма розвитку комунікативної компетентності педагогів. 3.2. Методичні рекомендації щодо психологічного супроводу розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти.

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Фурс О.Й.	14.06.2024	14.06.2024
2	Фурс О.Й.	25.10.2024	25.10.2024
3	Фурс О.Й.,	12.04.2025	12.04.2025

6. Дата видачі завдання 14.06.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1	Узгодження теми, складання змісту	червень	виконано
2	Вивчення літературних джерел	липень	виконано
3	Збирання матеріалу на підприємстві	жовтень - листопад	виконано
4	Обробка матеріалу	листопад	виконано
5	Виконання розділу 1	грудень	виконано
6	Виконання розділу 2	грудень	виконано
7	Виконання розділу 3	грудень	виконано
8	Формулювання висновків	січень	виконано
9	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії, перевірка на плагіат	березень- травень	виконано
10	Подання роботи на кафедру	травень	виконано

Студент Т.М. Хоменко

Керівник роботи О.Й. Фурс

ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ» НАПН УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

ВІДГУК

Керівника на кваліфікаційну роботу здобувача
освіти другого(магістерського) рівня вищої освіти
заочної форми навчання **ПС-23-11-зМ**
спеціальності 053 Психологія

Хоменко Тетяни Миколаївни

на тему: «**Психологічні засади розвитку комунікативних здібностей
педагогічних працівників закладів освіти**»

1. Актуальність обраної теми: в умовах оновлення структури й стандартів освіти, корінних змін її цілей, завдань і змісту суттєво посилюються й запити до особистісних та професійних якостей її фахівців. Недостатній рівень розвитку комунікативних здібностей педагогів може призводити до непорозумінь у спілкуванні з учнями, батьками та колегами, виникнення конфліктних ситуацій, зниження мотивації учнів, емоційного вигорання педагогічних працівників та загального погіршення психологічного клімату в закладі освіти. Тому, дослідження психологічних засад розвитку комунікативних здібностей педагогів є актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

2.Досягнення мети та якість вирішення завдань роботи: здобувачка вищої освіти самостійно визначила мету та завдання кваліфікаційної роботи, які досягнуто в повному обсязі відповідно до встановлених вимог кваліфікаційної роботи.

3. Оцінка наукового рівня змісту роботи. У роботі на належному науковому рівні розкрито наукові підходи до вивчення комунікативної компетентності та комунікативних здібностей педагогів; охарактеризовано комунікативні здібності у структурі професійних якостей педагога; виявлено психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей педагогів нової

формації; проведено емпіричне дослідження рівнів розвитку комунікативних здібностей педагогів; обґрунтовано інноваційні психологічні методи та технології розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників; розроблена Тренінгова програма розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників та Методичні рекомендації щодо психологічного супроводу розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти.

4. Можливість застосування результатів дослідження: результати дослідження можуть бути використані психологічними службами освітніх установ, корекційними психологами, адміністрацією ЗЗСО та педагогічними працівниками у процесі впровадження програм та вправ, спрямованих на розвиток комунікативних здібностей педагогів.

5. Результати перевірки на академічну доброчесність: кваліфікаційна робота Хоменко Тетяни Миколаївни, згідно чинного положення ДЗВО УМО «Про перевірку кваліфікаційних робіт за допомогою програми антиплагіату», має достатній рівень унікальності, та відповідні посилання на список використаних джерел. Відсоток оригінальності роботи за допомогою системи StrikePlagiarism складає -17,2%.

6. Загальна оцінка: кваліфікаційної роботи Хоменко Тетяни Миколаївни позитивна. Кваліфікаційна робота другого (магістерського) рівня вищої освіти відповідає вимогам, що висуваються вищою школою до кваліфікаційних робіт на здобуття освітнього ступеня магістр, спеціальність 053 «Психологія», може бути допущена до захисту на засіданні ДЕК та заслуговує на відмінну оцінку.

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук
доцент

Олег ФУРС

«06» травня 2025 р.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота – 125 сторінок, 3 рисунки, 9 таблиць, 4 додатки, 125 використаних джерел.

Мета кваліфікаційної роботи: теоретично обґрунтувати, емпірично дослідити психологічні засади розвитку комунікативних здібностей педагогів та розробити методичні рекомендації щодо психологічного супроводу розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти.

Об'єкт дослідження: комунікативні здібності педагогічних працівників закладів освіти.

Предмет дослідження: психологічні засади розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти.

Основні методи дослідження: У магістерській роботі застосовано сукупність теоретичних, емпіричних і психодіагностичних методів. Теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, систематизація) дали змогу дослідити наукову літературу з теми, визначити ключові поняття та підходи до вивчення комунікативних здібностей педагогів. Емпіричні методи, зокрема спостереження, бесіди та анкетування, використовувалися для збору первинної інформації про психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей педагогів у практичному освітньому середовищі. Психодіагностичні методики включали: «Діагностику рівня емпатії» В. Бойка, тест К. Томаса на визначення способів регулювання конфліктів, методику В. Синявського і Б. Федоришина для оцінки комунікативних і організаторських схильностей, а також тест Л. Міхельсона (в адаптації Ю. Гільбуха) для оцінки комунікативних умінь. Для опрацювання результатів застосовувалися методи кількісного та якісного аналізу, що забезпечило об'єктивність інтерпретації даних.

Основний науковий результат роботи полягає у наступному: узагальнено матеріали вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо психологічних засад розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти; розроблено та експериментально апробовано

методику психологічного супроводу розвитку комунікативних здібностей педагогів Фастівського обласного ліцею; створено і описано процедуру психологічного дослідження рівня розвитку комунікативних здібностей педагогічного працівника; надано психологічні рекомендації для цілеспрямованого розвитку комунікативної компетентності, що охоплюють аспекти емпатійної взаємодії, ефективної комунікації, регуляції конфліктів, активного слухання та розвитку навичок усного мовлення в освітньому середовищі.

Практичне значення: результати можуть бути використані в освітній діяльності педагогів, під час проведення тренінгів, майстер-класів, у процесі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, а також у професійній підготовці майбутніх учителів. Запропоновані методичні рекомендації сприятимуть підвищенню ефективності комунікативної взаємодії педагогів із колегами, учнями та батьками.

Ключові слова: комунікативні здібності, педагог, психологічні засади, комунікативна компетентність, емпіричне дослідження, методичні рекомендації, психодіагностика, професійне зростання.

ABSTRACT

Qualification – 125 pages, 3 figures, 9 tables, 4 appendices, 125 references.

The aim of the qualification thesis is to theoretically substantiate and empirically study the psychological foundations for the development of teachers' communicative abilities and to develop methodological recommendations for the psychological support of communicative skills enhancement among educational staff in general secondary education institutions.

Object of the study: communicative abilities of educational staff in educational institutions.

Subject of the study: psychological foundations for the development of communicative abilities of educational staff in educational institutions.

Research methods: The master's thesis applies a set of theoretical, empirical, and psychodiagnostic methods. Theoretical methods (analysis, synthesis, generalization, comparison, systematization) allowed for the study of scientific literature on the topic, identification of key concepts, and research approaches to teachers' communicative abilities. Empirical methods, including observation, interviews, and questionnaires, were used to collect primary data on the psychological characteristics of teachers' communicative skills in real educational settings. The psychodiagnostic toolkit included: "Empathy Level Diagnostic" by V. Boyko; Conflict Management Style Test by K. Thomas; the method of assessing communicative and organizational inclinations by V. Sinyavsky and B. Fedoryshyn; and the "Communicative Skills Assessment" by L. Michelson (adapted by Yu. Gilbukh). Quantitative and qualitative data analysis methods were applied to ensure objective interpretation of results.

The main scientific result of the thesis consists in summarizing domestic and international research on the psychological foundations of developing communicative abilities among educational staff in general secondary schools; developing and empirically testing a methodology for psychological support aimed at enhancing communicative abilities of teachers from Fastiv Regional Lyceum; creating and describing the procedure for psychological assessment of communicative ability levels in educational personnel; and providing psychological recommendations for targeted

development of communicative competence, covering areas such as empathic interaction, effective communication, conflict regulation, active listening, and oral communication skills in educational settings.

Practical significance: The results can be applied in educational practice, during training sessions, workshops, teacher development programs, and in the professional preparation of future educators. The proposed methodological recommendations will help improve the effectiveness of communicative interaction between teachers, colleagues, students, and parents.

Keywords: communicative abilities, teacher, psychological foundations, communicative competence, empirical research, methodological recommendations, psychodiagnostics, professional development.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПЕДАГОГІВ	17
1.1. Наукові підходи до вивчення комунікативної компетентності та комунікативних здібностей педагогів	17
1.2. Комунікативні здібності у структурі професійних якостей педагога	25
1.3. Психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей педагогів нової формації	33
Висновки до першого розділу	41
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПЕДАГОГІВ	43
2.1. Організація та методики емпіричного дослідження	44
2.2. Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей у педагогів	51
2.3. Порівняльний аналіз комунікативних здібностей педагогів з урахуванням віку, стажу та статевих відмінностей	62
Висновки до другого розділу	71
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ	73
3.1. Інноваційні психологічні методи та технології розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників. Тренінгова програма розвитку комунікативної компетентності педагогів	73
3.2. Методичні рекомендації щодо психологічного супроводу розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти.	81
Висновки до третього розділу	86
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	91
ДОДАТКИ	100

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасні процеси глобалізації світу, цифровізації суспільного життя, а також інноваційні вектори в розвитку економіки, політики, соціокультурної сфери висувають нові вимоги до освітньої системи. В умовах оновлення структури й стандартів освіти, корінних змін її цілей, завдань і змісту суттєво посилюються й запити до особистісних та професійних якостей її фахівців. Сьогодні потрібні вчителі світоглядно зрілі, чуйні й гнучкі у відносинах, толерантні у взаємодії, позитивні в ставленні до себе та інших, креативні в підходах до комунікацій й організації пізнавальної діяльності учнів. Педагоги-фасилітатори, відповідно до вимог сьогодення, мають бути здатними сприймати, відчувати й розуміти співрозмовника, працювати у команді, вирішувати проблеми, спілкуючись з представниками різних вікових і соціальних груп шляхом співпраці, адаптовуватися в мінливому соціальному середовищі VUCA-світу (Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity) та створювати умови для розвитку цих якостей у дітей. Концепцією системної реформи Міністерства освіти і науки «Нова українська школа» одним із її базових напрямків оголошено запровадження принципу партнерства, тісно пов'язаного з проблемою розвитку соціально комунікативної компетентності, яка лежить у площині усвідомлення вчителем своєї нової позиції у взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу.

В умовах модернізації освітньої системи України, зростання вимог до якості освіти та необхідності побудови ефективної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу, комунікативні здібності педагогічних працівників набувають особливої значущості. Педагог виступає не лише носієм знань, але й організатором освітнього процесу, модератором спілкування, наставником та психологічним консультантом для учнів, колег та батьків. Ефективна комунікація є основою для встановлення довірливих відносин, створення сприятливого психологічного клімату в закладі освіти, розв'язання конфліктів, передачі знань та формування ціннісних орієнтацій учнів.

У психологічній науці проблема розвитку комунікативних здібностей педагогів досліджується в контексті професійної компетентності, педагогічної майстерності, психології спілкування та організаційної психології (Л. Карамушка [30], Л. Петровська [55], А. Мудрик [48] та ін.).

Проте, динамічні зміни в освітньому середовищі, впровадження цифрових технологій навчання, зростання інклюзії та полікультурності вимагають переосмислення традиційних підходів до розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників та пошуку нових, ефективних психологічних засад [88, 60, 49, 77, 103].

Вивчення комунікативних здібностей у педагогів сприятиме покращенню якості їхньої професійної діяльності. Розуміння психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей допоможе впроваджувати відповідні методики та підходи до навчання, спрямовані на розвиток цих навичок у педагогів. Виявлення проблемних аспектів розвитку комунікативних здібностей сприятиме впровадженню ефективних стратегій та програм для їх покращення. Педагоги отримують можливість свідомо працювати над своїми недоліками і покращувати свої комунікативні навички, використовувати ці знання для розвитку емпатії, вміння ефективно спілкуватися та встановлювати контакт з різними представниками сучасного соціуму. Це сприятиме їхньому професійному зростанню та досягненню високої якості взаємодії з колегами, учнями, батьками. Таким чином, дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей у педагогів є важливим кроком для покращення якості освіти та сприяє розвитку їхніх навичок в ефективній комунікації, що має вирішальне значення для їхньої професійної діяльності та взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу.

Проблема розвитку комунікативних здібностей широко представлена в наукових працях зарубіжних дослідників, зокрема: З. Фрейда, К. Юнга [106], А. Адлера [99], Р. Кеттелла [101], Л. Терстоуна [123], Ч. Спірмена [121], А. Маслоу [114], К. Роджерса [117], М. Вертгеймера [125], В. Келера [111], К. Коффки [110], Ф. Перлза [116], Г. Міллера [115], М. Кнеппа [109], М. Ролофа [118] та інших.

У наукових працях українських авторів активно досліджуються проблеми зв'язку між комунікативними здібностями та комунікативною компетентністю, комунікативними здібностями педагогів та їхньою професійною діяльністю. Зокрема, результати цих досліджень представлені в працях таких авторів: В.Лісова [42], О. Рибалко [78], О. Дрозд [22], М. Іщенко [29], О. Макарова [45], І.Покотило [63], Н. Данилевич [18], М. Коломієць [37], Ю. Кравець [40] та інші. Недостатній рівень розвитку комунікативних здібностей педагогів може призводити до непорозумінь у спілкуванні з учнями, батьками та колегами, виникнення конфліктних ситуацій, зниження мотивації учнів, емоційного вигорання педагогічних працівників та загального погіршення психологічного клімату в закладі освіти. Тому, дослідження психологічних засад розвитку комунікативних здібностей педагогів є актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Зважаючи на вищезазначене, актуальність обраної теми кваліфікаційної роботи зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування та емпіричного дослідження проблеми «Психологічні засади розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти».

Мета кваліфікаційної роботи: Теоретично обґрунтувати, емпірично дослідити психологічні засади розвитку комунікативних здібностей педагогів та розробити методичні рекомендації щодо психологічного супроводу розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення наступних **завдань:**

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми комунікативних здібностей, їхньої структури та особливостей розвитку у професійній діяльності педагога.
2. Розкрити психологічні чинники, що впливають на розвиток комунікативних здібностей сучасних педагогів .

3. Емпірично дослідити стан розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти.

4. Розробити методичні рекомендації щодо психологічного супроводу розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти.

Об'єкт дослідження: Комунікативні здібності педагогічних працівників закладів освіти.

Предмет дослідження: Психологічні засади розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали: концепція про діяльнісне розуміння процесу спілкування та його внутрішній і зовнішній зміст (Г. Балл, О. Бондаренко); підхід до особистості з позиції її розвитку та концептуальні положення про визначальну роль спілкування у цьому процесі (Г. Костюк, С. Максименко); принцип системності у психології (С. Максименко, В. Семиченко); положення про мотиваційну детермінованість комунікативного процесу (Р. Ганьє, С. Рубінштейн); системно-структурний підхід до вивчення особистості та її психокомунікативних проявів (Г. Костюк, С. Максименко, В. Рибалка); генетико-моделюючий підхід (С. Максименко); принцип становлення і розвитку особистості у процесі навчання та виховання (М. Боришевський, Г. Костюк).

Методи та методики дослідження. Для вирішення поставлених завдань в роботі використовувалися такі методи: теоретичні: аналіз психологічної, педагогічної та соціальної літератури з проблеми дослідження, порівняння, класифікація, узагальнення; емпіричні: спостереження; психодіагностичні методи. В якості психодіагностичних інструментів використовувалися: методика «Діагностика рівня емпатії» (В. Бойко) [31]; «Визначення способів регулювання конфліктів» (К. Томаса) [45]; «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей» (В. Синявського, Б. Федоришина) [55]; тест «Оцінка комунікативних вмінь» (Л. Міхельсона, переклад та адаптація Ю. Гільбуха) [58]; методи математичної обробки даних: кількісний та якісний аналіз.

Дослідно-експериментальна база дослідження: Реалізація емпіричного дослідження здійснювалася на базі Комунального закладу Київської обласної ради «Фастівський обласний ліцей».

Практичне значення дослідження: Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що виявлені психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей педагогів можуть бути використані під час організації освітнього процесу у закладах освіти. Розроблені методичні рекомендації щодо розвитку комунікативних здібностей у педагогів із врахуванням визначених та обґрунтованих психологічних особливостей будуть корисними: 1) для студентів, які мають бажання розширити свої знання про комунікативну компетентність, набути уміння та навички ефективної комунікації, розвинути професійно значущі комунікативні здібності; 2) для вчителів, які забезпечують освітній процес у закладах загальної середньої освіти і можуть під час організації та проведення навчальної та позанавчальної діяльності використати запропоновані методи, прийоми та техніки для розвитку комунікативних здібностей в освітньому середовищі.

Апробація результатів дослідження. Отримані під час дослідження теоретичні висновки та результати експериментального дослідження були представлені на засіданнях педагогічної ради Комунального закладу Київської обласної ради «Фастівський обласний ліцей», позиціонувались на зборах територіальної громади та методологічних семінарах і конференціях педагогічної спільноти Київської області.

Структура кваліфікаційної роботи: Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПЕДАГОГІВ

У першому розділі кваліфікаційної роботи розглянуто комунікативні здібності в структурі професійних якостей педагога, підкреслено їхню ключову роль у забезпеченні продуктивного освітнього процесу, налагодженні толерантних взаємин та ефективної педагогічної взаємодії. Визначено основні етапи комунікації в педагогічній діяльності та охарактеризовано функції педагогічного спілкування. У контексті психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей педагогів нової формації наголошено на необхідності формування емпатійного розуміння, емоційного інтелекту, активного слухання, гнучкості, здатності до використання цифрових технологій, толерантності, критичного мислення, навичок співпраці та саморефлексії.

Таким чином, перший розділ заклав теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження проблеми розвитку комунікативних здібностей педагогів, визначивши ключові поняття, розкривши їхню сутність та проаналізувавши основні теоретичні підходи до їхнього вивчення. Отримані результати підкреслюють актуальність та важливість розвитку комунікативної компетентності як невід'ємної складової професійної готовності сучасного педагога.

1.1 Наукові підходи до вивчення комунікативної компетентності та комунікативних здібностей педагогів

В умовах стрімких соціальних змін та зростаючих вимог до якості освіти, комунікативна компетентність педагога виступає невід'ємною складовою його професійної майстерності. Ефективна взаємодія з учнями, їхніми батьками, колегами, адміністрацією та іншими учасниками освітнього процесу є фундаментом успішного навчання та виховання. Комунікативні здібності, як

інструмент налагодження цієї взаємодії, є однією з ключових професійних якостей педагога, що сприяє встановленню довірливих відносин, глибокому розумінню потреб та особливостей учнів, а також ефективній передачі знань, формуванню цінностей та розвитку особистості.

В свою чергу, дослідження комунікативних здібностей педагога є важливим напрямом педагогічної психології, що дозволяє визначити рівень його ефективності у спілкуванні з різними категоріями учасників освітнього процесу, враховуючи індивідуальні стилі сприйняття, особливості темпераменту, характеру та рівень готовності до взаємодії. Вивчення цих здібностей також спрямоване на виявлення потенційних бар'єрів та недоліків у комунікації педагога, що можуть негативно впливати на якість освітнього процесу, та на розробку науково обґрунтованих програм для підвищення рівня його комунікативної компетентності.

Комунікативні здібності являють собою складну ієрархічну систему, що інтегрує як загальнолюдські здібності до спілкування, так і специфічні професійні якості, необхідні для успішної педагогічної діяльності. З одного боку, вони є складовою загальної структури здібностей особистості, відображаючи її комунікативний потенціал. З іншого боку, вони виступають як важливий елемент структури особистості педагога, визначаючи його комунікативний стиль, манеру спілкування та здатність до ефективної міжособистісної взаємодії в професійному контексті.

Термін «комунікативні здібності» активно досліджується з середини ХХ століття, що зумовлено зростанням уваги до гуманізації освіти та ролі міжособистісної взаємодії в процесі навчання та виховання. У вивченні комунікативних здібностей склалася значна різноманітність теоретичних та експериментальних підходів, що відображає складність та багатоаспектність даного феномену. Як наслідок, поняття «комунікативні здібності» є полісемантичним і має численні трактування в науковій літературі [65].

У педагогічній психології для позначення здатності педагога ефективно взаємодіяти з іншими людьми часто використовуються взаємопов'язані поняття

«комунікативна компетентність» та «комунікативні здібності». Попри значну кількість досліджень комунікативної компетентності, серед науковців досі не існує єдиного універсального визначення цього поняття. У працях вітчизняних дослідників (Б. Ананьєв, Н. Менчинська, Г. Сабурова та ін.) часто підкреслюється тісний взаємозв'язок між «комунікативною компетентністю», «комунікативними здібностями» та «комунікативними якостями» [29; 63]. Деякі дослідники розглядають комунікативну компетентність як результат навчання та професійного розвитку педагога, як інтегровану характеристику його готовності до ефективної комунікації. У цьому контексті комунікативні здібності розглядаються як передумова, природний потенціал та здатність до успішного оволодіння комунікативною діяльністю.

Комунікативні здібності — це здатність людини ефективно використовувати свої знання та навички для спілкування з іншими людьми, здатність до мовлення, слухання, розуміння мови тіла, а також уміння створювати та підтримувати позитивні взаємини з іншими людьми [65].

Комунікативні здібності, з свого боку, є складовою частиною комунікативної компетентності. Це психологічні особливості людини, що визначають її здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Комунікативні здібності можна розглядати як певні природні здібності людини, що включають здатність розуміти та використовувати різні засоби комунікації, такі як мова, міміка, жести, тощо. Зокрема, до комунікативних здібностей можна віднести здатність до емпатії, уваги до інших людей, вміння переконливо аргументувати свої думки та ідеї, вміння приймати правильні рішення в складних комунікативних ситуаціях. Таким чином, комунікативна компетентність є більш широким поняттям, яке включає в себе різноманітні знання та навички, необхідні для ефективної комунікації, тоді як комунікативні здібності – це більш конкретні здібності, які дають змогу застосовувати ці знання та навички у практичній діяльності.

Комунікативна компетентність педагога є ширшим поняттям, що охоплює інтегрований комплекс знань (про психологію спілкування, вікові особливості

учнів, методи ефективної комунікації), умінь (активно слухати, емпатично розуміти, чітко висловлювати думки, встановлювати контакт, керувати конфліктами) та навичок (використання вербальних та невербальних засобів спілкування, адаптація комунікативного стилю до різних ситуацій та співрозмовників), необхідних для успішної педагогічної взаємодії [63]. Це комплексна професійна якість, що охоплює всі аспекти комунікації педагога з учнями, батьками, колегами та іншими учасниками освітнього процесу, включаючи мовленнєві та немовленнєві форми спілкування, здатність виразно та точно формулювати свої думки, вміння ефективно слухати та розуміти позицію співрозмовника, здатність вести конструктивний діалог та знаходити оптимальні рішення у конфліктних ситуаціях, а також знання соціокультурного контексту комунікації та етичних норм педагогічної діяльності. Комунікативна компетентність педагога є складною інтегральною професійно-особистісною характеристикою, що включає як розвинені комунікативні здібності, так і глибокі знання в галузі психології спілкування та педагогіки.

Комунікативні здібності педагога, зі свого боку, є складовою частиною його комунікативної компетентності, відображаючи його індивідуально-психологічні особливості, що визначають його потенціал ефективно взаємодіяти з іншими людьми в професійному контексті. Це здатність педагога ефективно використовувати свої знання та навички для встановлення контакту, передачі інформації, розуміння емоційного стану співрозмовника, а також для створення та підтримки позитивних міжособистісних відносин в освітньому середовищі.

Комунікативні здібності педагога можна розглядати як певні природні задатки та набуті психологічні якості, що включають здатність розуміти та використовувати різні засоби комунікації (вербальні, невербальні, паралінгвістичні), зокрема мову, міміку, жести, інтонацію. До комунікативних здібностей педагога, зокрема, належать здатність до емпатії, уваги до потреб та переживань учнів, вміння чітко та переконливо аргументувати свої думки та ідеї, вміння приймати зважені рішення в складних комунікативних ситуаціях, а також здатність до педагогічного такту та толерантності [10; 14; 33].

Таким чином, комунікативна компетентність є більш широким поняттям, що охоплює різноманітні знання та навички, необхідні для ефективної педагогічної комунікації, тоді як комунікативні здібності є більш конкретними психологічними характеристиками, що забезпечують успішне застосування цих знань та навичок у практичній педагогічній діяльності.

Психологічний підхід орієнтується на внутрішні процеси та особистісні характеристики, які впливають на комунікативну діяльність. Такий підхід передбачає дослідження емоційної та соціальної компетентності, емпатії, самосвідомості та інших факторів, що визначають комунікативні здібності. Дослідники комунікативних здібностей в рамках когнітивного підходу звертають увагу на пізнавальні процеси та механізми, які забезпечують ефективну комунікацію, досліджують здатність до аналізу інформації, проблемного мислення, критичного мислення та інші когнітивні аспекти комунікативних здібностей.

У зарубіжній психології певний внесок у розвиток уявлень про комунікативні здібності зробили представники таких напрямів, як психоаналіз (З. Фройд, К. Юнг [106], А. Адлер [99]), біхевіоризм (Р. Кеттелл [101], Л. Терстоун [123], Ч. Спірмен [121]), гуманістична психологія (А. Маслоу [114], К. Роджерс [117]), гештальтпсихологія (М. Вертгеймер [125], В. Келер [111], К. Коффка [110], Ф. Перлз [116]).

А. Адлер трактує комунікативні здібності як вроджену сукупність індивідуальних властивостей, що визначають спосіб, силу та якість компенсації людиною своїх недоліків, які лежать в основі обраної життєвої мети та стилю життя, і виявляються в результаті взаємодії людини з іншими людьми [99].

Р. Кеттелл, Л. Терстоун, Ч. Спірмен у вивченні проблеми комунікативних здібностей досліджували можливості їх вимірювання, оцінки та розвитку в процесі навчання, відзначаючи зв'язок здібностей із біологічними та когнітивними процесами [101; 123; 121].

Згідно з поглядами А. Маслоу та К. Роджерса, людина від природи наділена тенденцією до зростання, розвитку, самореалізації. Комунікативні можливості

вони розглядають через проблему самоактуалізації, тобто через прагнення людини до більш повного виявлення та розвитку своїх особистісних можливостей. Виявляючи активність, людина розкриває себе. Поняття «комунікативні здібності» використовується ними при характеристиці особистості, що самоактуалізується [114; 117].

Існує декілька основних наукових підходів до визначення та вивчення комунікативних здібностей, що розробляються та досліджуються в межах різних психологічних шкіл та напрямів [99; 101; 114].

У рамках психолінгвістичного підходу науковці акцентують увагу на мовних аспектах комунікації педагога, таких як рівень володіння мовою, розуміння та використання педагогічної термінології, синтаксичні та семантичні навички, здатність до чіткого та зрозумілого формулювання думок, а також адекватність комунікативних реакцій у різних педагогічних ситуаціях.

Соціокультурний підхід у вивченні комунікативних здібностей педагога враховує вплив соціальних та культурних чинників на процес педагогічної взаємодії. Він досліджує навички соціальної взаємодії педагога з представниками різних соціальних та культурних груп (учні, батьки, колеги), його здатність до адаптації до норм та цінностей освітнього середовища, рівень його культурної чутливості та толерантності.

Психологічний підхід орієнтується на внутрішні психічні процеси та особистісні характеристики педагога, які впливають на його комунікативну діяльність. У межах цього підходу досліджуються емоційна та соціальна компетентність педагога, рівень його емпатії, самосвідомості, комунікативної толерантності, а також інші особистісні якості, що визначають його комунікативні здібності.

Дослідники комунікативних здібностей у рамках когнітивного підходу звертають увагу на пізнавальні процеси та механізми, що забезпечують ефективну педагогічну комунікацію. Вони досліджують здатність педагога до аналізу комунікативної ситуації, проблемного та критичного мислення,

прийняття обґрунтованих комунікативних рішень, а також його когнітивну гнучкість та здатність до рефлексії власної комунікативної діяльності.

У зарубіжній психології значний внесок у розвиток уявлень про комунікативні здібності зробили представники різних психологічних напрямів. Так, представники психоаналізу (З. Фройд, К. Юнг, А. Адлер) розглядали комунікативні здібності через призму несвідомих процесів та міжособистісних стосунків [99; 106]. Зокрема, А. Адлер пов'язував комунікативні характеристики з компенсаційними механізмами особистості, що реалізуються у взаємодії з соціальним оточенням [99].

Біхевіористи (Р. Кеттелл, Л. Терстоун, Ч. Спірмен) досліджували комунікативні здібності з точки зору набутих поведінкових реакцій та можливостей їхнього вимірювання, оцінювання і розвитку, підкреслюючи зв'язок цих здібностей із когнітивними та біологічними процесами [101; 123; 121]. Представники гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс) трактували комунікативні здібності як складову процесу самоактуалізації, розглядаючи їх у контексті прагнення особистості до розвитку, емоційної відкритості та конструктивної взаємодії [114; 117].

Представники гештальтпсихології (М. Вертгеймер, В. Келер, К. Коффка, Ф. Перлз) акцентували увагу на цілісності сприйняття комунікативної ситуації, значущості контексту і ролі невербальних аспектів спілкування, підкреслюючи вплив перцептивних процесів на взаєморозуміння [125; 111; 110; 116]. У межах когнітивного підходу концепція особистісного конструкту Дж. Келлі розглядає комунікацію як процес інтерпретації та прогнозування поведінки інших людей на основі власних когнітивних схем і очікувань/

Концепція соціального наuczіння (А. Бандура) підкреслює роль спостереження та наслідування у формуванні комунікативних навичок та моделей поведінки. Теорія символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Г. Блумер) акцентує увагу на ролі символів, значень та інтерпретацій у процесі комунікації та формуванні соціальної ідентичності.

У сучасній зарубіжній психології значна увага приділяється дослідженню емоційного інтелекту (Д. Гоулман, П. Селовей, Дж. Майер) як важливої складової комунікативної компетентності, що включає здатність розпізнавати, розуміти та керувати власними емоціями та емоціями інших людей.

Аналіз зарубіжних досліджень свідчить про те, що комунікативні здібності розглядаються як важливий фактор адаптації людини до соціального середовища та успішної міжособистісної взаємодії.

Зв'язок між комунікативними здібностями педагогів та їхньою професійною діяльністю досліджувався багатьма вітчизняними науковцями (В.Лісова [42], О. Рибалко [78], О. Дрозд [22], М. Іщенко [23], О. Макарова [44], І. Покотило [63], Н. Данилевич [18], Т. Кравцова [40], М. Коломієць [37], О.Кисельова [33], Ю. Кравець [40] та ін.).

Дослідження підкреслюють, що ефективна взаємодія з учнями, батьками та колегами є центральним аспектом професійної діяльності педагога, а високий рівень комунікативної компетентності є необхідною умовою його успішної роботи [10; 14; 33; 40]. Автори розглядають різні компоненти комунікативної компетентності педагога, такі як мовленнєва, соціальна, стратегічна компетенції, а також невербальна поведінка, та аналізують їхній вплив на здатність педагога розуміти потреби учнів, встановлювати довірливі відносини, ефективно передавати знання та керувати навчальним процесом [25; 32; 44]. Особливо наголошується на необхідності розвитку комунікативної компетентності в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів [22; 34; 55; 88].

Дослідження також показують, що рівень розвитку комунікативних здібностей педагога безпосередньо впливає на якість його взаємин з учнями, їхню мотивацію до навчання, рівень дисципліни в класі та загальний психологічний клімат в освітньому середовищі [13; 15; 35]. Педагог з високим рівнем комунікативної компетентності здатний ефективніше розв'язувати педагогічні конфлікти, знаходити індивідуальний підхід до кожного учня, створювати атмосферу співробітництва та взаєморозуміння [14; 33; 42].

На думку І. Іваненко, у структурі комунікативних здібностей педагога необхідно виділити такі складові, як комунікабельність, психологічна вибірковість, практична спрямованість розуму, вимогливість, критичність, педагогічний такт, суспільну енергійність, здатність до виконання організаторської діяльності та спостережливість [27].

Таким чином, проведений аналіз теоретичних підходів вітчизняних та зарубіжних науковців переконливо демонструє, що комунікативні здібності є фундаментальною складовою професійної компетентності педагога. Вони є необхідною умовою для успішної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу, ефективного розв'язання педагогічних завдань, забезпечення якісного навчання та виховання, а також для особистісного та професійного зростання педагога. Розвиток комунікативних здібностей педагогів є важливим завданням як на етапі їхньої професійної підготовки, так і в процесі їхньої подальшої практичної діяльності, що потребує систематичної уваги та впровадження спеціальних навчально-розвивальних програм.

1.2 Комунікативні здібності у структурі професійних якостей педагога

Комунікативні здібності вважаються однією з ключових професійно значущих якостей педагога [10; 33; 44]. Вони входять до складу структури вимог до фахівців у галузі психології через їх важливе значення для успішної професійної діяльності [30; 53]. Дослідники та практики активно вивчають роль комунікативних здібностей в психологічній та педагогічній практиках та процесі розвитку професійної майстерності педагога [34; 45; 51]. Закономірно, що здібність до спілкування в сучасному соціумі визнається надзвичайно актуальною і практично вагомою проблемою [15; 40]. Адже вона виступає способом взаємодії між людьми у формах психічного контакту для забезпечення колективної діяльності, в якій відбувається обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі як необхідної

умови її формування, життєдіяльності й розвитку [7; 19; 50].

Будь-який вид спілкування (повсякденне, професійне, педагогічне та ін.) зумовлений його комунікативним змістом у поняттях взаєморозуміння, співпереживання та міри узгодженості і формою інтеракції в семіотичних вербальних і невербальних категоріях. При цьому взаємодію слід розглядати з позицій соціальних взаємин (економічних, правових, політичних, педагогічних тощо) і практичної поведінки людей у сумісній діяльності (дія, протидія, конфлікт, кооперація, диференціація, інтеграція).

За змістом і формою цільове спрямування спілкування має бути в руслі єдності розуміння й чуття іншого таким, яким він є. Щоб зрозуміти іншого, слід проїнятися його цінностями, перейнятися ними, тобто вжитися в його світ. Із цього випливає, що спілкування загалом покликане налагоджувати толерантні взаємини між його учасниками.

З психологічного погляду спілкування є провідною формою здійснення продуктивного освітнього процесу, бо, як наголошує І. Бех, виступаючи провідною детермінантою всієї системи психічних процесів, станів, властивостей людини, воно є основним засобом, за допомогою якого відбуваються виховні впливи на особистість [7]. Серед цих впливів особливе значення має толерантність, ідеї якої продукуються в освітніх документах України, зокрема, у програмі «Освітня політика та освіта «рівний – рівному». Однак у ланках неперервної освіти характер педагогічної дії має свої особливості, що зумовлені віковими ознаками суб'єктів освіти.

Головними рисами зрілої особистості, як визначено в дослідженні О. Штепи, є синергічність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, толерантність, відповідальність, глибинність переживань, децентрація, життєва філософія [94]. Синергічність характеризує здатність до цілісного сприйняття світу та людей, розуміння взаємопов'язаності суперечностей. Автономність виявляється в умінні довіряти власним судженням та діяти відповідно до них, у наявності власної, незалежної від оточення, системи цінностей. Контактність позначається здатністю до швидкого встановлення

глибоких контактів з людьми. Самоприйняття – безоцінкове позитивне ставлення до себе, незважаючи на наявні недоліки. Креативність – уміння загострено сприймати дисгармонію, створювати щось нове, творчо спрямовувати власні думки. Децентрація – здатність розглядати явища з різних кутів зору, розуміння й прийняття того, що інші люди можуть сприймати по-іншому, уміння відтворювати точку зору іншого. Толерантність – терпимість до різних думок, неупереджене ставлення до людей і подій. Відповідальність – визнання себе автором певного вчинку й прийняття на себе його наслідків. Глибинність переживань – це відчуття гармонії зі світом, здатність до особливо радісних переживань, за яких формується нове ставлення до світу. Життєва філософія – усвідомлення людиною власної реальності в контексті довкілля [95, с. 4-5].

Дослідницею встановлено, що показниками особистісної зрілості є самоактуалізація, акцентування дозрівання блоку «Его» на рівні зрілості дорослого, здатність до самотрансценденції (за В. Франклом - «вихід за свої межі» - до іншої людини або до сенсу), відповідальність за власні вчинки, здатність керувати своїми потребами та мотивами, оптимальний рівень довіри до себе, відчуття ідентичності, компетентність як здатність розуміти інформацію й ухвалювати на її основі рішення щодо власної особистості [94].

Окреслені риси й показники зрілої особистості є детермінантами психологічних механізмів вияву комунікативних здібностей, які забезпечуються в умовах шляхом декларування та культивування таких суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних взаємин, що ґрунтуються на особистісному, відкритому й креативному спілкуванні, зорієнтованого на довіру до іншого, досягнення стійкої інтерсуб'єктивної згоди в спільній освітній діяльності.

Однією з провідних форм комунікативної взаємодії виступає діалог, бо саме він є засобом побудови нової системи педагогічних стосунків, у ході яких відбувається зіткнення думок, ідей, активний пошук істини. В основі такої інтеракції лежить принцип різнобічної комунікації, що вможливорює формування ідеалу морального спілкування, який, як зазначено в навчальному посібнику з етики, має пріоритет з рештою цінностей, бо є найвищим, граничним рівнем

єднання, практичним вираженням творчого досягнення гармонії в стосунках людини з іншими людьми.

Моральне спілкування в педагогічній спільноті умовно можна поділити на два складники - сутнісно-моральний та етичний. Перший вимір складають гідність, співчуття, любов і толерантність; другий - взаємність, рівність, справедливість, відповідальність. В умовах закладу освіти таке спілкування можливе тоді, коли всі усі учасники освітнього процесу здатні співіснувати в єдиному просторі (фізичному, моральному, інтелектуальному) і готові сприймати один одного таким, яким він є.

З огляду на це, якість освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО) детермінується цілеспрямованою організацією педагогічного спілкування на засвоєння цінностей толерантних взаємин, бо завдяки цьому створюється сприятливий мікроклімат для ефективної професійної підготовки майбутніх фахівців загалом та їхньої навчальної діяльності, зокрема.

Як взаємодія суб'єктів освітнього процесу у (ЗЗСО), що відбувається завдяки використанню знакових засобів комунікації, за своєю цільово спрямованістю педагогічне спілкування покликане впливати на зміну властивостей, станів, поведінку й індивідуально-смыслових утворень учнів та педагогічних працівників. Його повноцінність, визначається поліфункціональністю, що забезпечує обмін інформацією і співпереживання (комунікація), пізнання особистості й самоствердження (перцепція) та продуктивну організацію взаємодії (інтерація).

Головною ознакою педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному ґрунті толерантності є здатність бачити й розуміти співрозмовника, проникати у світ його почуттів і переживань, підтримувати його точку зору, урівноважувати психологічні позиції сторін, самоцінно ставитися до інших та володіти нестандартними прийомами комунікації [89].

Педагогічно правильне спілкування є основою та інструментом зняття психологічних бар'єрів, налагодження певного контакту, емоційного зворотного зв'язку, ефективного обміну інформацією, умілих та послідовних дій у новій,

незвичайній ситуації. Це залежить від логіки педагогічної взаємодії, у якій виокремлюють такі етапи комунікації:

- 1) прогностичний - моделювання педагогом очікуваного спілкування з учнями протягом процесу навчання ;
- 2) діяльнісний - організація власне педагогічного спілкування між суб'єктами освітнього процесу;
- 3) управлінський - керування спілкуванням у процесі педагогічної взаємодії;
- 4) рефлексивний - аналіз результатів спілкування й моделювання нового педагогічного завдання [53].

У контексті культурної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу у закладах загальної середньої освіти слід визнати продуктивний стиль педагогічного спілкування, бо до його критеріїв належать висока активність у позиції «поруч» з партнером, важливість спільно поставлених близьких і дальніх цілей, рівномірне покладання відповідальності за результати спілкування на всіх його учасників, доброзичливий характер взаємин та виважені форми особистої ідентифікації.

Отже, діалогічність плюс продуктивність педагогічного спілкування зумовлює культуру інтеракції суб'єктів педагогічного процесу у ЗЗСО.

Соціальний аспект здібностей до спілкування розглядається як система цінностей суспільної свідомості в системі міжгрупової й особистісної взаємодії, бо в комунікації людина завжди прагне певним чином впливати на інших, і сама підлягає їхньому впливу. У системі соціальних впливів передбачається збереження стабільності в суспільстві й профілактика конфліктів, залучення до системи цінностей сучасної етики гуманізму; створення ціннісно-нормативної бази виховної роботи на різних рівнях неперервної освіти.

Отже, у груповому контексті організація педагогічного спілкування має на меті попередження конфліктів між класами, внутрішньокласних конфліктів, згуртованість учнівських та педагогічних колективів; в особистісному - запобігання протистояння шкільних булінгів, виникнення конфліктних ситуацій,

настанова на толерантність у різних формах поведінки, що попереджують агресивні стосунки та протиправні дії.

Як стверджують вчені, дискурс має відповідати нормам мовної, комунікативної та соціальної ситуацій [59]. Тому є підстави вважати, що мовний педагогічний дискурс виступає водночас чинником і результатом живої комунікації. Відтак організація педагогічного спілкування має базуватися на дискурсивно-аналітичному принципі з позицій цінностей толерантності для формування стратегії ввічливості.

Функціонально стратегія ввічливості розгортається в таких мовно-репрезентативних актах: згоди, за якої мовець пом'якшує своє висловлювання, залишаючи за адресатом право на власну думку; симпатії — зацікавлення партнером за допомогою різноманітних форм звертання, які настраюють на обопільну позитивну тональність спілкування; антиконфліктності й некатегоричності висловлювань; такту для послаблення й емоційної стриманості директивних висловлювань на зразок прохання, поради, запрошення [86].

Реалізація стратегії педагогічного спілкування в підсистемі взаємодії «педагог- педагог», «педагог- учень» ґрунтується на рольових статусах

Педагога -партнера, тобто ініціатора, організатора й творчого провідника спілкування та учня-партнера - реагента педагогічного впливу та інтерпретатора, модифікатора й реалізатора мовного дискурсу. При цьому професійно-педагогічне спілкування педагога має найбільший вплив на учнів, бо він налаштовує їх на той рівень професійної та мовленнєвої культури, якою володіє сам. У підсистемі взаємодії «учень-клас » відбувається розподіл групових комунікативних ролей, що ґрунтується на емоційних взаєминах симпатій й антипатії. При цьому ототожнення себе з класом лягає в основу системи стосунків «свій у конкретній групі», що виконує цілу низку функцій комунікативної толерантності. Серед них Н. Бутенко виокремлює:

- контактну (налагодження контакту як стану обопільної готовності до прийому, передачі повідомлень та підтримки взаємозв'язку у формі постійної взаємоорієнтованості);

- інформаційну (обмін повідомленнями, думками, задумами, рішеннями);
- спонукальну (стимулювання активності партнера з метою скерувати його на виконання певних дій);
- координаційну (взаємне орієнтування й узгодження дій при організації спільної діяльності);
- герменевтичну (адекватне сприйняття й розуміння змісту повідомлення та взаємне розуміння намірів, настанов, переживань, станів);
- емотивну (формування в партнера потрібних емоційних переживань, а також зміна за його допомогою своїх переживань і станів);
- узгоджувальну (усвідомлення та фіксація свого місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв'язків співтовариства, у якому діє індивід);
- впливову (зміна стану, поведінки, індивідуально-смыслових станів партнера) [10, с. 14].

Отже, за своїм призначенням педагогічне спілкування багатofункціональне. Загалом у ньому виокремлюють три групи функцій:

- 1) когнітивна, що пов'язана із взаємним обміном інформацією й пізнанням людьми один одним;
- 2) афективна, яка спрямована на формування міжособистісних взаємин;
- 3) регулятивна, котра полягає в управлінні й корекції кожним комунікантом власної поведінки й поведінки інших осіб, а також в організації спільної діяльності.

У межах цих груп спектр педагогічного спілкування складається з таких функцій:

- 4) співучасті (входження до внутрішнього світу «іншого» - проживання його духовних подій, розкриття частини свого «Я» перед ним);
- 5) сходження до моральності (допомога партнеру досягти доброчливості, сміливості, рішучості й уважності в спілкуванні);
- 6) інформаційно-комунікативна (передача й прийом інформації за

допомогою вербальних і невербальних засобів шляхом постійного взаємообміну й обговорення подій, фактів, явищ);

7) регуляційно-комунікативна (налагодження сумісності, загального стилю діяльності, синхронізація дій тощо способами наслідування, переконання, вироблення уявлень про норми й правила поведінки);

8) афектно-комунікативна (емоційний вияв у ставленні учасників спілкування один до одного співпереживанням, участю, радощами);

9) пізнання людьми один одного (нагромадження й правильне узагальнення інформації одного учасника спілкування щодо іншого);

10) виховна (передача соціально-ціннісного досвіду спілкування).

Незважаючи на інваріантність окреслених вище функцій педагогічного спілкування, треба зазначити, що загалом вони узгоджені з загальними функціями й цілями спілкування - інформаційної, контактної, спонукальної, координаційної, пізнавальної, емотивної, налагодження взаємин, впливової.

Функції й цілі здібностей до педагогічного спілкування виступають найважливішою умовою процесу виконання функцій професійної діяльності. Однак динаміка комунікативних якостей педагогічних працівників із часом змінюється, у них може виявлятися тенденція до зменшення задоволеності працею, самопереоцінювання, зменшення контактності тощо.

У молодих педагогів відбуваються зміни мотиваційного складника спілкування протягом трудової діяльності: якщо з перших років педагогічної праці спілкування спонукається мотивом афіліації, то через кілька років – мотивами досягнення й домінування. Водночас спостерігається зміна техніки спілкування: вона розвивається, відпрацьовується в процесі комунікації.

Таким чином, яскраво виражена комунікативна потреба, перетворення системи ціннісних орієнтацій, готовність до ефективної взаємодії є доказом того, що в процесі професійної діяльності здібності до педагогічного спілкування забезпечуються завдяки інформаційної, контактної, спонукальної, координаційної, пізнавальної, емотивної, інтерактивної та впливової функцій на психологічних засадах ввічливої, ненав'язливої, паритетної, гармонійної,

емоційно-емпатійної й тактовної інтеракції.

1.3 Психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей педагогів нової формації

Комунікативні здібності є динамічною системою, яка підлягає розвитку та вдосконаленню за наявності сприятливих індивідуально-особистісних та соціальних умов. Оптимізація процесу розвитку комунікативних здібностей у майбутніх педагогів може відбуватися через навчальну діяльність, організацію спеціальної комунікативної підготовки, соціально-психологічний розвиток студентської групи, вдосконалення змісту навчальних програм та психологічне консультування студентів педагогічних спеціальностей [44].

Аналіз наукової літератури переконливо свідчить, що комунікативна компетентність і комунікативні здібності є однією з базових, ключових професійних компетенцій, якими має володіти педагог-випускник будь-якого освітнього рівня та профілю [33]. Майбутній фахівець-педагог виступає у своїй професійній діяльності як активний суб'єкт спілкування, що постійно взаємодіє з учнями, їхніми батьками, колегами, представниками адміністрації та громадськості. Для ефективної професійної діяльності педагогу необхідно налагоджувати контакт, переконувати у справедливості педагогічних ідей, відстоювати свою професійну позицію. Для цього йому необхідні глибокі знання особливостей психології дитини та дорослого, він повинен володіти розвиненими комунікативними здібностями, знати основні закономірності сприйняття та розуміння людини людиною, розуміти, перш за все, самого себе, вміти сприймати іншу людину як унікальну особистість, вміти уважно слухати її та адекватно реагувати на вербальні та невербальні сигнали, здійснювати педагогічний вплив, вміти конструктивно вирішувати конфлікти, володіти як вербальними, так і невербальними засобами спілкування.

Розвиток комунікативної сфери особистості є особливо успішним саме у студентському віці, коли певні комунікативні передумови вже сформовані,

закладено основу для повноцінного розвитку, але водночас існує значний потенціал для їхнього подальшого якісного покращення та вдосконалення в процесі професійної підготовки.

Процес розвитку комунікативних здібностей є важливим предметом наукових досліджень, спрямованих на визначення ефективних методів навчання та підготовки педагогів в системі післядипломної освіти. Дослідники активно аналізують вплив різноманітних факторів (організація освітнього процесу, педагогічні технології, соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі, особистісні особливості педагогів) на розвиток комунікативних навичок, досліджують ефективні підходи до організації освітнього процесу, що сприяють розвитку комунікативної компетентності, та розробляють практичні рекомендації для роботи з викладачами педагогічних спеціальностей. Важливими компонентами цього процесу є також соціально-психологічний розвиток педагогів та психологічне консультування, які можуть значно сприяти покращенню комунікативних навичок та загальному саморозвитку педагогів.

Комунікативні здібності педагога, на думку А. Мудрика, визначаються такими важливими психологічними особливостями як: виражена потреба у спілкуванні, виразність мовлення, широта контактів, легкість встановлення та підтримання спілкування, стійкість комунікативних зв'язків, ініціативність у спілкуванні, уміння здійснювати та приймати знаки уваги, здатність до співпереживання, вміння надавати емоційну підтримку, уміння адекватно реагувати на критичні зауваження та провокуючу поведінку стосовно себе, вміння прийняти допомогу та підтримку з боку інших, звернутися до співрозмовника з проханням, і водночас, уміти відмовити у неприйнятній ситуації, володіти різноманітними навичками ефективної міжособистісної взаємодії [49].

Важливу роль у розвитку комунікативних здібностей педагогів відіграє *емоційний інтелект* – вміння розпізнавати, розуміти та ефективно керувати як власними емоціями, так і емоціями учнів та інших учасників освітнього процесу. Це дозволяє педагогам усвідомлювати власні емоційні стани та впливати на них,

що робить їх більш емоційно стабільними та збалансованими у спілкуванні. Здатність сприймати та розуміти емоції інших людей допомагає педагогам встановлювати емоційний контакт з учнями та їхніми батьками, сприяє емпатійному розумінню їхніх потреб та емоційних станів, що, своєю чергою, допомагає створити атмосферу довіри, емпатії та взаєморозуміння. Емоційний інтелект педагога також є важливим інструментом в управлінні емоційно напруженими ситуаціями та розв'язанні конфліктів в освітньому середовищі. Здатність контролювати власні емоції допомагає педагогам зберігати професійну об'єктивність та нейтральність, не допускаючи, щоб особисті емоції перешкоджали ефективному професійному спілкуванню [120].

Розвиток емпатії є ще однією важливою психологічною особливістю розвитку комунікативних здібностей педагога. Емпатія – це не лише здатність сприймати та розуміти почуття, думки та переживання учнів та їхніх батьків, але й активне співпереживання та усвідомлення їхнього емоційного стану. Ця важлива психологічна якість дозволяє педагогам встановлювати глибокий емоційний зв'язок зі своїми вихованцями та їхніми родинами. Емпатія відіграє ключову роль у педагогічній роботі, оскільки вона допомагає педагогам проявляти щире розуміння, теплоту та зацікавленість до досвіду інших людей, дає можливість побачити ситуацію з точки зору учня чи батьків, а не лише з власної професійної позиції. Емпатійний підхід сприяє розвитку довіри та сприятливого психологічного клімату в класі та в спілкуванні з батьками, де кожен відчуває себе зрозумілим та підтриманим. Здатність до емпатії допомагає педагогам краще розуміти внутрішній світ учнів, використовувати цю інформацію для налагодження ефективного спілкування та розробки індивідуальних підходів до навчання та виховання. Вміння виявляти емпатію також допомагає педагогам зосередитися на потребах та проблемах учнів, що сприяє підвищенню якості педагогічної підтримки та розвитку позитивних змін в їхньому навчанні та особистісному зростанні [1].

Розвиток навичок активного слухання є надзвичайно важливим аспектом розвитку комунікативних здібностей педагога. Активне слухання – це не просто

процес фізичного сприйняття звуків та слів, але й активна психологічна діяльність, що включає уважне сприйняття та глибоке розуміння того, що говорять учні, батьки чи колеги. Це важлива професійна навичка для педагогів, оскільки вона сприяє побудові ефективного взаєморозуміння та підтримує глибокий емоційний зв'язок з усіма учасниками освітнього процесу. Активне слухання передбачає уважне ставлення до змісту повідомлення та невербальних сигналів, демонстрацію відкритого інтересу до думок, почуттів та досвіду співрозмовника. Це означає активно включатися в процес спілкування, ставити уточнюючі запитання для кращого розуміння, перефразовувати ключові моменти, демонструвати емпатію та визнання. Активне слухання сприяє створенню сприятливого середовища, де кожен відчуває себе почутим та зрозумілим. Отже, активне слухання є фундаментальною навичкою для педагогів, оскільки воно сприяє побудові ефективної комунікації, розбудові довіри та забезпечує глибоке розуміння та підтримку учнів та їхніх родин. Це важливий елемент професійного педагогічного спілкування, який допомагає створити позитивну та підтримуючу атмосферу в освітньому процесі [57].

Розвинені конфліктологічні навички виступають важливою психологічною особливістю розвитку комунікативних здібностей педагога. Педагог, який володіє цими навичками, зосереджений на глибокому розумінні природи конфліктів, факторів, що призводять до їхнього виникнення в освітньому середовищі, та емоційного фону, пов'язаного з ними. Це дозволяє педагогу більш глибоко аналізувати конфліктні ситуації та розпізнавати ключові проблеми, що є важливим кроком до їхнього конструктивного вирішення. Конфліктологічні навички допомагають педагогу ефективно спілкуватися з конфліктуючими сторонами (учнями, батьками, колегами), включаючи вміння активно слухати, сприймати та розуміти їхні потреби, думки та емоції. Педагог здатен виявити емоційний контекст конфлікту та використовувати цю інформацію для побудови ефективного комунікаційного процесу. Володіючи навичками вирішення конфліктів, педагог може використовувати різноманітні техніки та стратегії для сприяння конструктивному врегулюванню конфліктних

ситуацій, допомагати сторонам знаходити спільні інтереси, розвивати альтернативні шляхи дій та сприяти досягненню взаємоприйнятних компромісів. Розуміючи та контролюючи власні емоції, педагог має можливість ефективно спілкуватися з конфліктуючими сторонами, виявляти емпатію та зберігати об'єктивність у процесі вирішення конфлікту, що сприяє створенню довірчого середовища, де сторони можуть відкрито висловлювати свої потреби та почуття. Конфліктологічні навички, як важлива психологічна особливість розвитку комунікативних здібностей педагога, допомагають побудувати співпрацю та спільне розв'язання проблем, сприяючи досягненню гармонії та позитивних змін у взаєминах між усіма учасниками освітнього процесу [122].

Здатність педагога адаптуватися до різних комунікативних ситуацій та швидко змінювати свій комунікативний підхід залежно від потреб співрозмовника є надзвичайно важливою психологічною особливістю розвитку його комунікативних здібностей. Комунікація в педагогічній сфері включає взаємодію з різними типами особистостей, учнями з різними навчальними потребами, емоційними станами та комунікативними стилями, а також з батьками, які мають різні погляди та рівень залученості до освітнього процесу.

Адаптація до різних комунікативних ситуацій вимагає від педагога гнучкості та здатності швидко перебудовувати свій комунікативний стиль залежно від контексту. Педагог, ґрунтуючись на своїх спеціалізованих знаннях та вміннях, повинен бути здатним визначити ефективний стиль комунікації, що є оптимальним для кожної конкретної ситуації, враховуючи особливості співрозмовника, його потреби, емоційний стан та комунікативні звички, щоб забезпечити оптимальний рівень розуміння та співробітництва. Здатність до адаптації сприяє побудові ефективної взаємодії та розвитку гармонійних відносин з усіма учасниками освітнього процесу. Педагог, який проявляє гнучкість та адаптивність у комунікації, створює сприятливу атмосферу спілкування, де учні та батьки відчуються зрозумілими, підтриманими та поважними, що сприяє збільшенню довіри, залученню до освітнього процесу та сприйняттю педагога як компетентного та дбайливого фахівця. Крім того,

здатність адаптуватися до різних комунікативних ситуацій робить педагога більш ефективним у вирішенні конфліктів, негативних ситуацій та викликів, що можуть виникнути під час комунікації.

Здатність швидко змінювати підхід дозволяє педагогу пристосовуватися до різних стилів спілкування, реагувати на емоційні реакції та змінювати стратегії взаємодії залежно від потреб та контексту. В результаті, активне адаптивне слухання та адаптація до комунікативних ситуацій сприяють побудові ефективного взаєморозуміння та розвитку глибших зв'язків з учнями та їхніми батьками, роблячи педагогічну практику більш результативною та задоволеною для всіх сторін, сприяючи досягненню спільних освітніх цілей, розв'язанню проблем та досягненню позитивних змін у житті учнів [123].

Уміння ефективно використовувати невербальну комунікацію є надзвичайно важливим для педагогів у їхній професійній практиці. Невербальні сигнали, такі як жести, міміка, тон голосу та контакт очима, можуть передавати значну кількість інформації про емоційний стан, настрій та ставлення людини, які не завжди можуть бути виражені словами. Здатність розуміти та адекватно використовувати невербальну комунікацію дозволяє педагогам сприймати учнів та їхніх батьків на глибшому рівні, вловлювати невербальні сигнали та відповідно на них реагувати. Наприклад, вміння спостерігати за мімікою та жестами учня може допомогти педагогу розпізнати приховані емоції, невисловлені страхи або несвідомі переживання.

Розвиток комунікативних здібностей педагогів нової формації є ключовим аспектом їхньої професійної компетентності. Сучасні вимоги до освіти, орієнтовані на особистісно-орієнтований підхід, інклюзію, використання цифрових технологій та активну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу, зумовлюють необхідність формування особливих комунікативних навичок та якостей.

Основними психологічними особливостями цього розвитку є:

1. Емпатійне розуміння та емоційний інтелект: Педагог нової формації має володіти високим рівнем емоційного інтелекту, що включає здатність

розпізнавати, розуміти та керувати власними емоціями, а також емоціями учнів, батьків та колег. Емпатія, як здатність до співпереживання та розуміння емоційного стану іншого, є фундаментом для встановлення довірливих стосунків та ефективної комунікації в різноманітному освітньому середовищі. Це особливо важливо в умовах інклюзивної освіти та роботи з дітьми, які пережили травматичні події.

2. Активне слухання та зворотний зв'язок: Вміння не лише чути, а й активно слухати, розуміти вербальні та невербальні сигнали співрозмовника є критично важливим. Педагог нової формації повинен вміти ставити відкриті запитання, уточнювати інформацію, підсумовувати та надавати конструктивний зворотний зв'язок, сприяючи глибшому розумінню та ефективній взаємодії.

3. Гнучкість та адаптивність у комунікації: Сучасний педагог працює в динамічному середовищі, що вимагає здатності адаптувати свій комунікативний стиль до різних ситуацій, вікових особливостей учнів, їхніх індивідуальних потреб, культурних відмінностей та особливостей спілкування в онлайн-середовищі. Гнучкість передбачає вміння використовувати різноманітні комунікативні стратегії та інструменти.

4. Використання цифрових технологій у комунікації: Педагог нової формації повинен володіти цифровою комунікативною компетентністю, що включає вміння ефективно використовувати онлайн-платформи, соціальні мережі, месенджери та інші цифрові інструменти для спілкування з учнями, батьками та колегами, організації дистанційного навчання та створення інтерактивного освітнього середовища. Це передбачає не лише технічні навички, але й розуміння етикету онлайн-комунікації та безпеки в цифровому просторі.

5. Толерантність та міжкультурна комунікація: В умовах глобалізації та полікультурного суспільства педагог має бути толерантним до різних культурних, релігійних та світоглядних позицій. Розвиток міжкультурної комунікативної компетентності включає розуміння культурних відмінностей у стилях спілкування, вміння уникати стереотипів та налагоджувати ефективну взаємодію з представниками різних культур.

6. Критичне мислення та медіаграмотність у комунікації: Педагог нової формації повинен володіти критичним мисленням для аналізу інформації, що надходить з різних комунікативних каналів, особливо в цифровому середовищі. Медіаграмотність є важливою складовою комунікативної компетентності, що дозволяє педагогу ефективно використовувати медіаресурси в освітньому процесі та навчати учнів критично оцінювати медіаконтент.

7. Навички співпраці та командної роботи: Педагог нової формації часто працює в команді з іншими педагогами, психологами, соціальними працівниками та батьками. Розвиток комунікативних навичок, необхідних для ефективної співпраці, включає вміння чітко висловлювати свої думки, слухати та враховувати думки інших, конструктивно розв'язувати конфлікти та досягати спільної мети.

8. Саморефлексія та самовдосконалення в комунікації: Педагог нової формації усвідомлює важливість постійного розвитку своїх комунікативних здібностей. Саморефлексія власного комунікативного стилю, аналіз успіхів та невдач у спілкуванні, а також прагнення до самовдосконалення є важливими психологічними особливостями цього процесу.

Розвиток цих психологічних особливостей комунікативних здібностей є безперервним процесом, що потребує усвідомленої самоосвіти, участі в тренінгах та семінарах, обміну досвідом з колегами та постійного аналізу власної педагогічної практики. Педагог нової формації, який володіє розвиненими комунікативними здібностями, здатний ефективно взаємодіяти з усіма учасниками освітнього процесу, створювати сприятливе освітнє середовище та сприяти всебічному розвитку особистості учнів.

Висновки до першого розділу

Проведений теоретичний аналіз проблеми комунікативних здібностей педагогів дозволив окреслити ключові аспекти даного феномену. З'ясовано, що в умовах сучасних освітніх вимог комунікативна компетентність є невід'ємною складовою професійної майстерності педагога, виступаючи фундаментом ефективної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу. Комунікативні здібності, як інструмент налагодження цієї взаємодії, є однією з визначальних професійних якостей педагога, що сприяє встановленню довірливих стосунків, глибокому розумінню потреб учнів та результативній реалізації освітніх завдань.

Розглянуто складну ієрархічну природу комунікативних здібностей, що інтегрують як загальнолюдський комунікативний потенціал, так і специфічні професійні якості, необхідні для успішної педагогічної діяльності. Визначено полісемантичність термінів «комунікативна компетентність» та «комунікативні здібності», а також їх тісний взаємозв'язок у контексті педагогічної психології. Комунікативна компетентність розглядається як інтегрована професійна якість, що включає знання, уміння та навички ефективної педагогічної комунікації, тоді як комунікативні здібності є індивідуально-психологічними особливостями, що забезпечують успішне застосування цих знань та навичок на практиці.

Проаналізовано основні теоретичні підходи до вивчення комунікативних здібностей, зокрема психолінгвістичний, соціокультурний, психологічний та когнітивний. Розглянуто внесок зарубіжних психологічних шкіл у розуміння даного феномену. Окреслено важливість комунікативних здібностей у професійній діяльності педагогів, що підтверджується дослідженнями вітчизняних науковців. Доведено, що високий рівень комунікативної компетентності позитивно впливає на якість взаємин з учнями, їхню мотивацію та загальний психологічний клімат в освітньому середовищі.

Розглянуто комунікативні здібності в структурі професійних якостей педагога, підкреслено їхню ключову роль у забезпеченні продуктивного освітнього процесу, налагодженні толерантних взаємин та ефективної

педагогічної взаємодії. Визначено основні етапи комунікації в педагогічній діяльності та охарактеризовано функції педагогічного спілкування.

У контексті психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей педагогів нової формації наголошено на необхідності формування емпатійного розуміння, емоційного інтелекту, активного слухання, гнучкості, здатності до використання цифрових технологій, толерантності, критичного мислення, навичок співпраці та саморефлексії.

Таким чином, перший розділ заклав теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження проблеми розвитку комунікативних здібностей педагогів, визначивши ключові поняття, розкривши їхню сутність та проаналізувавши основні теоретичні підходи до їхнього вивчення. Отримані результати підкреслюють актуальність та важливість розвитку комунікативної компетентності як невід'ємної складової професійної готовності сучасного педагога.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПЕДАГОГІВ

У першому розділі було представлено теоретичне обґрунтування проблеми розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників, проаналізовано сутність понять, структуру комунікативної компетентності, окреслено психолого-педагогічні чинники, що впливають на ефективність спілкування у професійній діяльності. Водночас з огляду на актуальність проблеми, її складність та практичну значущість, постає потреба в емпіричному вивченні особливостей розвитку комунікативних здібностей педагогів в умовах сучасної освітньої системи України.

У цьому розділі представлено організацію, методичне забезпечення та результати емпіричного дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників. Логіка дослідження відповідає поставленим завданням і спрямована на виявлення рівнів розвитку комунікативних здібностей, аналіз зв'язків між окремими компонентами комунікативної компетентності та індивідуально-психологічними характеристиками педагогів, а також оцінку впливу професійного досвіду на рівень комунікативної підготовленості.

Особливу актуальність проведення емпіричного дослідження зумовлюють сучасні виклики до освітньої галузі, потреба в педагогах нового типу, здатних до конструктивного діалогу, гнучкої міжособистісної взаємодії, подолання комунікативних бар'єрів і створення сприятливого психологічного клімату в колективі. Емпіричні дані, отримані в межах дослідження, становлять основу для формулювання психолого-педагогічних рекомендацій щодо цілеспрямованого розвитку комунікативних здібностей педагогів.

Отже, у даному розділі розглядається поетапна реалізація дослідження, охарактеризовано вибірку, методи та інструментарій дослідження, а також

висвітлюються результати, отримані в ході психодіагностичної роботи на базі Фастівського обласного ліцею.

2.1 Організація та методики емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників було проведене на базі Комунального закладу Київської обласної ради «Фастівський обласний ліцей» (м. Фастів, Київська область). Заклад забезпечує здобуття базової та повної загальної середньої освіти, активно впроваджує інноваційні освітні підходи та сприяє формуванню сучасної педагогічної культури, що створило сприятливі умови для реалізації психологічного дослідження.

Дослідження здійснювалося поетапно та включало три логічно взаємопов'язані стадії.

На першому етапі було визначено теоретико-методологічні засади дослідження, сформульовано мету й завдання, обґрунтовано вибір психодіагностичних інструментів та сформовано вибірку, до складу якої увійшли педагогічні працівники ліцею.

Другий етап передбачав проведення психодіагностичних процедур із використанням валідних і надійних методик, спрямованих на оцінку рівня сформованості комунікативних здібностей педагогів, а також супутніх психологічних чинників, що впливають на їх розвиток.

На третьому, завершальному етапі було здійснено статистичну обробку, аналіз і інтерпретацію отриманих даних, а також сформульовано висновки й практичні рекомендації щодо розвитку комунікативної компетентності педагогів у контексті професійної діяльності.

З метою досягнення поставленої мети у дослідженні було використано комплекс методів:

- теоретичні – аналіз, порівняння, узагальнення наукових джерел з психології, педагогіки та соціології;

- емпіричні – спостереження;
- психодіагностичні – стандартизовані методики, адаптовані до умов української освітньої практики.

У межах емпіричного етапу було обґрунтовано доцільність використання ряду психодіагностичних методик, що дозволяють всебічно дослідити комунікативні характеристики педагогічних працівників. Розглянемо їх докладніше.

1. Методика «Діагностика рівня емпатії» (В. Бойко) (Додаток А).

Методика, розроблена В. Бойком, є одним із найпоширеніших і валідних психодіагностичних інструментів для вивчення емпатії як важливої складової комунікативної компетентності [17]. Вона дає змогу комплексно оцінити як загальний рівень емпатійності особистості, так і її структурні компоненти, що має особливе значення для педагогічної діяльності, де емпатія безпосередньо впливає на ефективність міжособистісної взаємодії.

Методика спрямована на діагностику емпатії як здатності особистості емоційно реагувати на внутрішній стан іншої людини, розуміти її почуття, настрій і переживання. Згідно з концепцією автора, емпатія розглядається як багатокomпонентне психологічне утворення, що включає раціональні, емоційні, інтуїтивні та поведінкові аспекти [17].

Основні канали прояву емпатії, за В. Бойком [17]:

- Раціональний канал – логіко-аналітичне усвідомлення емоційного стану іншої людини;
- Емоційний канал – здатність емоційно включатися у переживання співрозмовника;
- Інтуїтивний канал – несвідоме розпізнавання чужих емоційних станів;
- Установки, що сприяють або перешкоджають емпатійному сприйманню;
- Проникаюча здатність – уміння створювати атмосферу довіри у спілкуванні;
- Ідентифікація – емоційне ототожнення себе з партнером по взаємодії.

Опитувальник містить 36 тверджень з бінарною відповіддю («так» / «ні») і охоплює п'ять основних шкал:

1. Когнітивна емпатія — логічне розуміння емоцій інших людей;
2. Емоційна проникливість — інтуїтивне зчитування емоцій;
3. Емоційна резонансність — здатність до емоційного відгуку;
4. Ідентифікація — емоційне ототожнення з іншим;
5. Альтруїстична спрямованість — готовність допомогти без очікування винагороди.

Результати оцінюються за кількістю позитивних відповідей у межах кожної шкали та інтерпретуються відповідно до трирівневої градації:

- 0–3 бали – низький рівень;
- 4–5 балів – середній рівень;
- 6 і більше балів – високий рівень розвитку емпатії.

Методика адаптована до українського контексту й активно використовується в освітньому середовищі. У межах даного дослідження вона була застосована для оцінки сформованості емпатійних якостей педагогів і виявлення їх взаємозв'язку з розвитком комунікативних здібностей як одного з ключових компонентів професійної взаємодії.

2. Методика «Визначення способів регулювання конфліктів» (К. Томас) — використовується для діагностики індивідуальних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях, які суттєво впливають на ефективність професійної взаємодії (Додаток Б).

Методика, розроблена К. Томасом і Р. Кілманном у 1972 році, є одним із найвідоміших інструментів дослідження стилів поведінки в конфлікті [122]. Українська адаптація, здійснена Н. В. Гришиною, враховує культурно-психологічні особливості національного контексту.

Теоретичною основою є двовимірна модель конфліктної поведінки, побудована на осях «асертивність» (ступінь відстоювання власної позиції) і «кооперація» (ступінь врахування інтересів іншої сторони). Перетин цих вимірів дозволяє виділити п'ять основних стратегій:

1. Суперництво (конкуренція) — активне просування власних інтересів без врахування інтересів опонента (висока асертивність, низька кооперація).

2. Співпраця — спроба знайти взаємовигідне рішення (висока асертивність, висока кооперація).

3. Компроміс — досягнення згоди шляхом взаємних поступок (середній рівень асертивності та кооперації).

4. Уникнення — відмова від активного вирішення конфлікту (низька асертивність, низька кооперація).

5. Пристосування — поступка власними інтересами заради збереження відносин (низька асертивність, висока кооперація).

Опитувальник містить 30 пар альтернативних тверджень. У кожній парі респондент обирає варіант, який найбільш точно відображає його типову поведінку в конфліктних ситуаціях. Після підрахунку кількості обраних варіантів за кожною стратегією визначається домінуючий стиль.

Методика має високу прикладну цінність в освітньому середовищі, оскільки допомагає педагогам усвідомити власні стилі поведінки в конфлікті, оцінити їхню ефективність та сформувати навички конструктивної взаємодії.

У межах магістерського дослідження застосування методики дозволило виявити типові стратегії поведінки педагогів у конфліктних ситуаціях та надати обґрунтовані рекомендації щодо розвитку професійної комунікативної компетентності через формування гнучкості, співпраці та конструктивного компромісу.

3. Методика «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей» (В. Синявський, Б. Федоришин) (Додаток В).

Методика «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей» (КОС), розроблена українськими вченими В. Синявським і Б. Федоришином у 1970-х роках, широко застосовується у психодіагностиці професійно важливих якостей особистості [84]. Її основна мета — виявлення рівня розвитку комунікативних і організаторських схильностей, що мають ключове значення для педагогічної діяльності.

Комунікативні схильності відображають здатність до ефективної міжособистісної взаємодії, ініціативність у встановленні контактів, прагнення до співпраці та вміння досягати взаєморозуміння. Організаторські схильності характеризуються прагненням до лідерства, здатністю організовувати спільну діяльність, приймати відповідальні рішення та впливати на інших.

Методика є валідною та надійною, що підтверджується її багаторічним успішним використанням у профорієнтаційній, кадровій та освітній практиці. Вона дозволяє швидко отримати інформативну оцінку двох ключових параметрів соціально-психологічної компетентності.

Опитувальник містить 40 тверджень, на які респондент відповідає «так» або «ні». Кожна відповідь, що збігається з ключем, оцінюється в 1 бал. Оцінюються два показники: комунікативні та організаторські схильності. Максимальна кількість балів за кожним показником — 20.

Рівні розвитку визначаються таким чином:

- 16–20 балів — високий рівень;
- 11–15 балів — середній рівень;
- 0–10 балів — низький рівень.

У межах магістерського дослідження ця методика була використана для емпіричної оцінки рівня розвитку комунікативної активності та організаторського потенціалу педагогічних працівників. Отримані результати дали змогу визначити індивідуальні особливості педагогів та сформулювати обґрунтовані психолого-педагогічні рекомендації для подальшого професійного розвитку.

4. Тест «Оцінка комунікативних вмінь» (Л. Міхельсон, адаптація Ю. Гільбуха) (Додаток Г).

Тест, розроблений Л. Міхельсоном та адаптований Ю. З. Гільбухом для українського освітнього середовища, є ефективним інструментом для діагностики рівня соціально-комунікативної компетентності особистості [47]. Методика ґрунтується на концепції соціально-комунікативної компетентності та

теорії соціального наuczіння. Вона передбачає виявлення домінуючого стилю поведінки у спілкуванні:

- Компетентного (асертивного) — конструктивне відстоювання інтересів без порушення прав інших;
- Залежного (пасивного) — уникнення конфронтації, підпорядкування інтересам інших;
- Агресивного — досягнення цілей шляхом тиску або ігнорування потреб співрозмовника.

Структура тесту. Опитувальник містить 27 ситуацій з міжособистісного спілкування. До кожної запропоновано 5 варіантів реакцій, з яких респондент обирає одну — найбільш типову для себе. Варіанти відповідають типам поведінки та окремим комунікативним умінням:

- реагування на критику, прохання, підтримку, провокації;
- уміння налагоджувати контакт, вести бесіду тощо.

Тестування триває 15–20 хвилин, можливе як індивідуально, так і в групі. Інструкція передбачає свідомий вибір відповіді, що найбільше відповідає звичній поведінці респондента. За ключем підраховується кількість відповідей, що відповідають кожному типу поведінки. На основі співвідношення відповідей визначається домінуючий стиль, а також рівень сформованості окремих комунікативних умінь.

Інтерпретація.

- Переважання компетентних реакцій (70% і більше) свідчить про розвинені комунікативні вміння.
- Залежні реакції вказують на труднощі у відстоюванні власної позиції.
- Агресивні реакції — на схильність до конфліктності та домінування у спілкуванні.

Методика дозволяє: визначити індивідуальний стиль професійної взаємодії педагогів; виявити сильні та проблемні сторони комунікативної сфери; сформулювати рекомендації щодо розвитку ефективних стратегій спілкування.

У межах дослідження тест «Оцінка комунікативних вмінь» було застосовано з метою комплексної оцінки комунікативної компетентності педагогічних працівників у поєднанні з іншими психодіагностичними методиками.

До участі в дослідженні були залучені педагоги різного віку, стажу роботи, кваліфікаційної категорії, що дозволило забезпечити репрезентативність вибірки. Формування вибірки здійснювалося на добровільній основі з обов'язковим дотриманням етичних принципів, конфіденційності та інформованої згоди.

Обробка емпіричних даних здійснювалася із застосуванням методів математичної статистики з використанням програмного забезпечення SPSS Statistics 23.0, що забезпечило об'єктивність, надійність та точність аналізу отриманих результатів.

У дослідженні були використані такі статистичні методи:

1. Описова статистика (середнє арифметичне, стандартне відхилення, відсоткові розподіли) — для узагальнення рівнів сформованості комунікативних здібностей та виявлення загальних тенденцій у вибірці.

2. Кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона) — для встановлення статистично значущих зв'язків між показниками комунікативної компетентності, емпатії, організаторських схильностей та стилів поведінки в конфліктних ситуаціях.

3. Факторний аналіз — з метою виявлення латентних змінних, що лежать в основі формування комунікативної компетентності педагогів у професійному середовищі.

4. Дисперсійний аналіз (ANOVA) — для виявлення міжгрупових відмінностей у рівнях комунікативних здібностей залежно від віку, педагогічного стажу та кваліфікаційної категорії.

5. Регресійний аналіз — для встановлення значущих предикторів розвитку комунікативної компетентності, що мають прогностичну цінність для побудови індивідуальних траєкторій психологічного супроводу педагогів.

Дослідження проводилося у формі індивідуальної та групової психодіагностики, безпосередньо в межах професійної діяльності педагогічних працівників. Усі учасники були попередньо ознайомлені з метою, завданнями та етапами дослідження. Забезпечено добровільність участі, анонімність і конфіденційність результатів.

Психодіагностичні методики подавалися у стандартизованому форматі відповідно до офіційних інструкцій. Заповнення здійснювалося в комфортних умовах без часових обмежень. Середня тривалість діагностичної процедури становила 1,5–2 години на одного учасника. З окремими педагогами було проведено напівструктуровані інтерв'ю, спрямовані на глибше розуміння труднощів у професійному спілкуванні, а також на ідентифікацію чинників, що сприяють або перешкоджають ефективній міжособистісній взаємодії.

Таким чином, організація та реалізація емпіричного дослідження дозволили здійснити всебічний аналіз психологічних засад розвитку комунікативних здібностей педагогів, виявити статистично значущі взаємозв'язки між ключовими характеристиками професійної діяльності та обґрунтувати напрямки удосконалення психологічного супроводу для підвищення ефективності педагогічної комунікації.

2.2 Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей у педагогів

Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників здійснювалося протягом 2024 року на базі Комунального закладу Київської обласної ради «Фастівський обласний ліцей» (м. Фастів). Вибірка дослідження була сформована з урахуванням варіативності соціально-демографічних та професійних характеристик педагогічного персоналу — віку, статі, стажу педагогічної діяльності, кваліфікаційного рівня, що забезпечило її репрезентативність.

У дослідженні взяли участь 25 педагогічних працівники, які погодились на участь добровільно та були ознайомлені з метою і умовами дослідження. Це дозволило зібрати об'єктивні емпіричні дані про рівень розвитку комунікативної компетентності педагогів у контексті їх професійної діяльності.

Педагогічний колектив КЗ КОР «Фастівський обласний ліцей» представлений висококваліфікованими фахівцями з відповідним рівнем фахової підготовки та значним досвідом роботи. Станом на 2024 рік у закладі працює 25 педагогічних працівників, що забезпечують високий рівень організації освітнього процесу та активно впроваджують сучасні педагогічні технології.

Розподіл працівників за кваліфікаційними категоріями є наступним:

- «Спеціаліст» – 2 особи;
- «Спеціаліст II кваліфікаційної категорії» – 2 особи;
- «Спеціаліст I кваліфікаційної категорії» – 2 особи;
- «Спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії» – 10 осіб.

Крім того, у колективі:

- 7 осіб мають педагогічне звання «старший викладач»;
- 1 особа – учитель-методист;
- 1 особа – практичний психолог-методист.

Педагоги ліцею мають тривалий стаж роботи, постійно підвищують рівень своєї педагогічної майстерності, впроваджують цифрові та інформаційно-комунікаційні технології, поєднують традиційні та інноваційні форми й методи навчання, що свідчить про високий рівень професійної активності та відповідальності. Діяльність методичних комісій спрямована на вдосконалення професійної компетентності викладачів, створення безпечного освітнього середовища та розвиток їхньої комунікативної культури.

Професійна компетентність педагогів підтверджується наявністю державних відзнак:

- 2 особи нагороджені Грамотою МОН України;
- 1 особа має звання «Відмінник освіти України».

Таким чином, кадровий склад педагогічного колективу КЗ КОР «Фастівський обласний ліцей» відповідає сучасним вимогам до якості освіти, що створює сприятливі умови для вивчення й розвитку професійно важливих якостей, зокрема — комунікативних здібностей.

Характеристика вибірки педагогічних працівників, які взяли участь в емпіричному дослідженні, представлена в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Характеристика складу вибірки педагогічних працівників КЗ КОР
«Фастівський обласний ліцей»**

Характеристика	Кількість осіб	Відсоток від загальної кількості
За статтю		
Жінки	18	72%
Чоловіки	7	28%
За віком		
До 30 років	3	12%
31–40 років	5	20%
41–50 років	9	36%
Понад 50 років	8	32%
За педагогічним стажем		
До 5 років	2	8%
5–10 років	4	16%
10–20 років	8	32%
Понад 20 років	11	44%
За кваліфікаційною категорією		
Спеціаліст	2	8%
Спеціаліст II категорії	2	8%
Спеціаліст I категорії	2	8%
Спеціаліст вищої категорії	10	40%
Інші / без категорії	9	36%
За педагогічним званням		
Старший викладач	7	28%
Учитель-методист	1	4%
Психолог-методист	1	4%

Як видно з таблиці 2.1, вибірка дослідження охоплює педагогічних працівників КЗ КОР «Фастівський обласний ліцей» різної статі, віку,

педагогічного стажу, кваліфікаційної категорії та професійного звання. Такий склад вибірки забезпечує репрезентативність дослідження та дозволяє здійснити всебічний аналіз психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей у педагогічному середовищі.

Аналіз характеристик вибірки підтверджує, що в дослідженні взяли участь фахівці з різним рівнем професійного досвіду, що дало змогу простежити взаємозв'язки між індивідуальними особливостями педагогів та рівнем сформованості їхніх комунікативних компетентностей.

За результатами застосування методики «Діагностика рівня емпатії» (В. Бойко) було визначено рівні розвитку емпатійних характеристик у педагогічних працівників досліджуваної вибірки (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Рівні розвитку емпатії за методикою В. Бойка

Компоненти емпатії	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Когнітивна емпатія	12,5	54,2	33,3
Емоційна проникливість	8,3	58,3	33,4
Емоційна резонансність	12,5	50,0	37,5
Ідентифікація	16,7	54,2	29,1
Альтруїстична спрямованість	4,2	41,7	54,1
Інтегральний показник	8,9	51,7	39,4

Результати діагностування, отримані за методикою В. Бойка (табл. 2.2), дають підстави стверджувати, що емпатія є важливою складовою комунікативної компетентності педагогічних працівників, а її сформованість впливає на якість професійної взаємодії. Графічне зображення узагальнених результатів діагностики рівнів емпатії у педагогів подано на рис. 2.1.

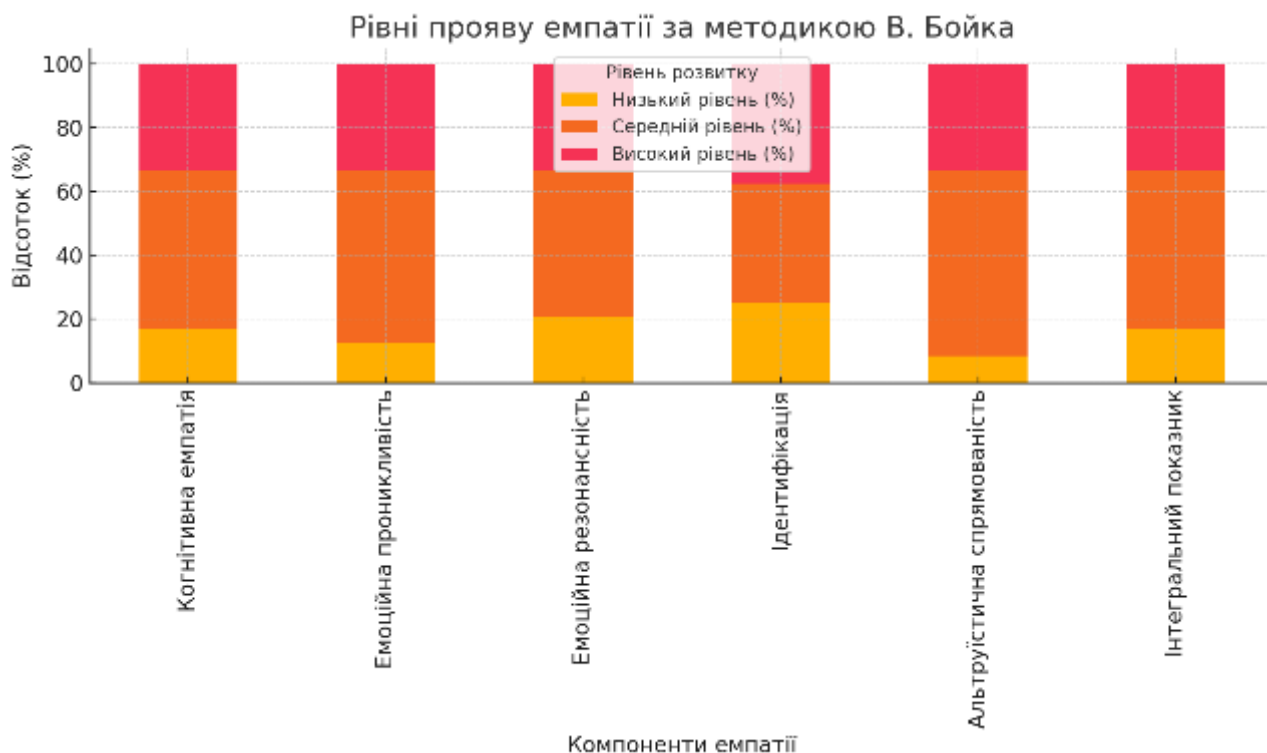

Рис. 2.1 Рівні розвитку компонентів емпатії у педагогічних працівників за методикою В. Бойка (у %)

Аналіз отриманих результатів свідчить про те, що у більшості педагогічних працівників сформовано середній або високий рівень емпатійних характеристик. Зокрема, найвищі показники спостерігаються за шкалою «Альтруїстична спрямованість» — понад половина респондентів (54,1%) продемонстрували високий рівень безкорисливої готовності допомагати іншим. Високі значення також зафіксовано у шкалах «Емоційна резонансність» (37,5%) та «Когнітивна емпатія» (33,3%). Найнижчі показники виявлено за шкалою «Ідентифікація», де лише 29,1% респондентів показали високий рівень емоційного ототожнення з партнером у спілкуванні. Це може свідчити про певні труднощі в емоційному включенні у взаємодію, що потребує подальшої уваги в контексті розвитку комунікативної компетентності педагогів. Інтегральний показник емпатії демонструє, що 39,4% педагогічних працівників мають високий рівень розвитку емпатії, що загалом є позитивним показником для ефективної професійної взаємодії в освітньому середовищі.

За допомогою методики «Визначення способів регулювання конфліктів» (К. Томас) було проаналізовано індивідуальні стратегії поведінки педагогічних працівників у конфліктних ситуаціях, що є важливим аспектом професійної комунікативної компетентності (рис. 2.2).

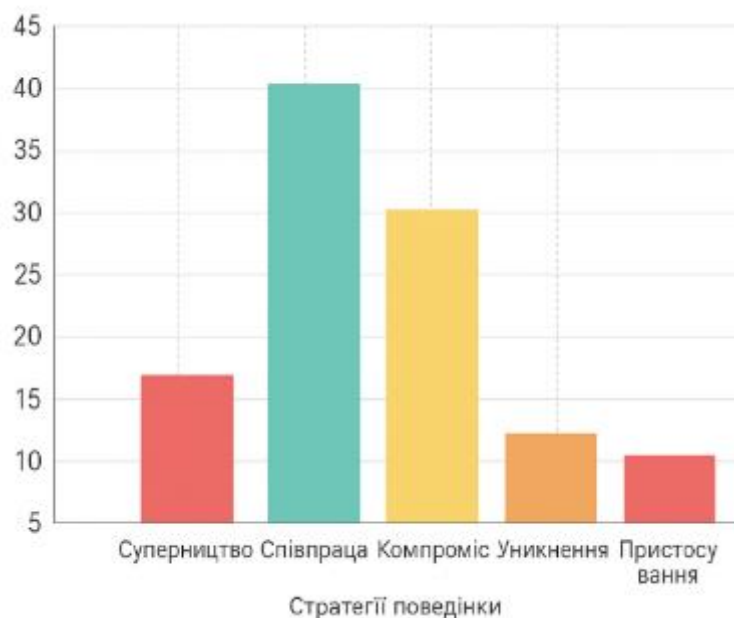

Рис. 2.2. Розподіл стратегій поведінки педагогів у конфліктних ситуаціях за методикою К. Томаса (%)

Як видно з рисунку 2.2, найбільш вираженими стратегіями поведінки в конфліктних ситуаціях серед педагогічних працівників є компроміс та пристосування. Це свідчить про схильність педагогів до пошуку взаємоприйнятних рішень або збереження позитивного емоційного клімату за рахунок поступок.

Високі показники за шкалою співпраця (у частини респондентів) вказують на прагнення до конструктивного діалогу й врахування інтересів усіх сторін конфлікту, що є позитивною тенденцією в освітньому середовищі.

Разом з тим, наявність значної частки респондентів з вираженими стратегіями уникнення та суперництва вказує на потребу в розвитку навичок конструктивного розв'язання конфліктів та підвищення комунікативної гнучкості.

Отримані результати дозволили не лише виявити домінантні підходи педагогів до вирішення конфліктів, а й сформувані рекомендації щодо розвитку професійної взаємодії на засадах співпраці, діалогу та взаємної поваги.

Аналіз стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях за методикою К. Томаса дозволив виявити домінуючі підходи педагогічних працівників до розв'язання конфліктів у професійній взаємодії (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Рівні вираженості стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях за
методикою К. Томаса**

Стратегії поведінки	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Суперництво (конкуренція)	20,8	54,2	25,0
Співпраця	12,5	45,8	41,7
Компроміс	8,3	50,0	41,7
Уникнення	29,2	54,1	16,7
Пристосування	25,0	50,0	25,0

Як видно з таблиці 2.3, найбільш поширеними стратегіями поведінки педагогічних працівників у конфліктних ситуаціях є «співпраця» (41,7%) та «компроміс» (33,3%). Це свідчить про прагнення більшості педагогів до конструктивного розв'язання конфліктів, врахування інтересів обох сторін і пошуку взаємовигідних рішень.

Водночас менш вираженими виявилися такі стратегії, як «суперництво» (12,5%) та «уникнення» (8,3%), що свідчить про низьку схильність педагогів до конфронтаційної чи ухильної поведінки у складних ситуаціях. Найменше обрали стратегію «пристосування» (4,2%), що може свідчити про небажання педагогів поступатися власними інтересами без належного обговорення.

Отримані результати загалом підтверджують домінування адаптивних і професійно доцільних стратегій у педагогічному середовищі, що є позитивним чинником для формування ефективної комунікативної взаємодії в закладах освіти.

За методикою «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей» В.Синявського і Б. Федоришина було визначено рівні розвитку ключових соціально-психологічних характеристик педагогічних працівників, зокрема комунікативних та організаторських схильностей (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Рівні розвитку комунікативних і організаторських схильностей за методикою В. Синявського і Б. Федоришина

Показники	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Комунікативні схильності	8,3	62,5	29,2
Організаторські схильності	12,5	58,3	29,2
Інтегральний показник	10,4	60,4	29,2

Як видно з таблиці 2.3, переважна частина педагогічних працівників має середній рівень розвитку як комунікативних (62,5%), так і організаторських (58,3%) схильностей, що свідчить про достатню сформованість навичок взаємодії та організації у професійній діяльності.

Високий рівень обох показників спостерігається у 29,2% респондентів, що можна інтерпретувати як наявність значного потенціалу для лідерства, налагодження ефективної комунікації та організації командної роботи в освітньому середовищі. Лише незначна частина респондентів демонструє низький рівень комунікативної (8,3%) та організаторської (12,5%) активності, що може вказувати на потребу у цілеспрямованому розвитку цих компетентностей через тренінгові, наставницькі чи супервізійні програми.

Отримані результати підтверджують актуальність розвитку комунікативних та організаторських якостей як ключових елементів професійної компетентності педагогів, що безпосередньо впливають на ефективність освітньої взаємодії та створення сприятливого психологічного клімату в закладі освіти.

За результатами опрацювання даних за тестом «Оцінка комунікативних вмінь» (Л. Міхельсон, адаптація Ю. Гільбуха) було визначено рівень сформованості комунікативної компетентності педагогічних працівників, зокрема домінуючий стиль поведінки у спілкуванні (рис. 2.3).

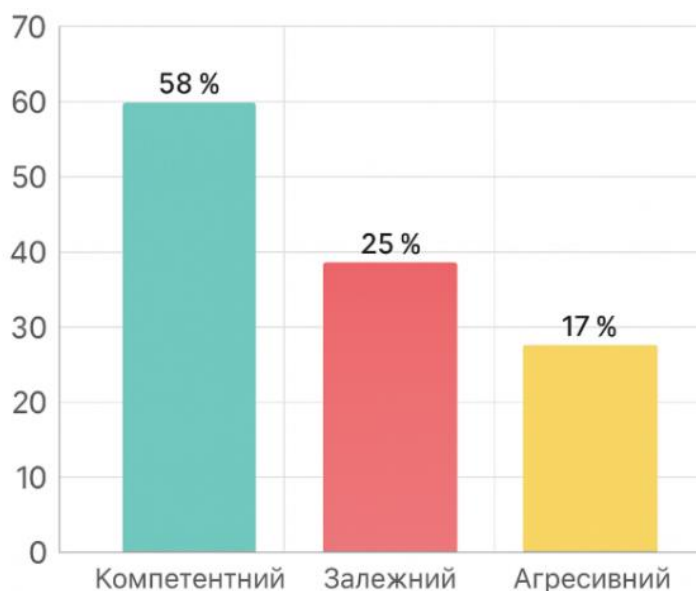

Рис. 2.3. Рівні сформованості комунікативної компетентності педагогічних працівників за тестом Л. Міхельсона (адаптація Ю. Гільбуха)

Як видно з рисунку 2.3, у більшості педагогічних працівників спостерігається домінування компетентного стилю комунікації — його обрали 62,5% респондентів. Це свідчить про здатність до конструктивного, асертивного спілкування, вміння ефективно відстоювати власну позицію без порушення прав інших, що є важливою умовою ефективної педагогічної взаємодії.

Залежний стиль поведінки виявлено у 25% досліджуваних, що свідчить про певні труднощі у відстоюванні власних інтересів, схильність уникати конфліктів або підпорядковуватись думці співрозмовника. Такий стиль може ускладнювати продуктивну комунікацію з учнями, колегами або адміністрацією, особливо у стресових чи суперечливих ситуаціях.

Агресивний стиль був притаманний лише 12,5% педагогів, що свідчить про відносно низький рівень схильності до домінування, тиску чи ігнорування позиції інших у комунікативній поведінці.

Отримані результати свідчать про загалом позитивну тенденцію у формуванні комунікативної компетентності в середовищі педагогічних працівників. Разом з тим, наявність залежних або агресивних стилів у значної частини респондентів вказує на необхідність проведення цілеспрямованої психологічної роботи, спрямованої на розвиток навичок конструктивного спілкування та подолання комунікативних бар'єрів.

Ефективна професійна взаємодія педагогічних працівників значною мірою залежить від рівня розвитку їхніх комунікативних характеристик. Для виявлення взаємозв'язків між особливостями міжособистісного спілкування педагогів та ключовими психологічними компонентами їхньої професійної компетентності було проведено кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта Пірсона. Аналіз охопив емпатійні якості, організаторські та комунікативні схильності, а також домінуючі стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях. Результати аналізу подано у таблиці 2.4

Таблиця 2.4

Кореляційні зв'язки між стилями спілкування та психодіагностичними показниками педагогів

Показники	Компетентний стиль	Агресивний стиль	Залежний стиль
Когнітивна емпатія	0,54**	-0,46**	-0,49**
Емоційна проникливість	0,48**	-0,38*	-0,53**
Комунікативні схильності	0,58**	-0,42*	-0,33
Організаторські схильності	0,47*	-0,36	-0,31
Співпраця	0,62**	-0,51**	-0,40
Уникнення	-0,38*	0,40*	0,44*

Примітки: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Як видно з таблиці 2.4, результати кореляційного аналізу свідчать про наявність статистично значущих зв'язків між стилями професійного спілкування педагогічних працівників та рівнем розвитку ключових психодіагностичних характеристик.

Зокрема, компетентний стиль демонструє сильні позитивні кореляції з когнітивною емпатією ($r = 0,54, p < 0,01$), емоційною проникливістю ($r = 0,48, p < 0,01$), комунікативними схильностями ($r = 0,58, p < 0,01$), організаторськими схильностями ($r = 0,47, p < 0,05$), а також з домінуванням стратегії співпраці в конфліктних ситуаціях ($r = 0,62, p < 0,01$). Це свідчить про те, що педагоги з розвиненими комунікативними якостями та емпатійністю частіше демонструють конструктивну і збалансовану поведінку у взаємодії з іншими.

Натомість агресивний стиль має негативні кореляційні зв'язки з когнітивною емпатією ($r = -0,46, p < 0,01$), емоційною проникливістю ($r = -0,38, p < 0,05$) та комунікативними схильностями ($r = -0,42, p < 0,05$), а також зниженням схильності до співпраці ($r = -0,51, p < 0,01$) і зростанням уникнення конфліктів ($r = 0,40, p < 0,05$). Це свідчить про знижений рівень рефлексії та обмежені можливості для ефективної взаємодії у таких респондентів.

Залежний стиль має негативні кореляції з емпатійними показниками, зокрема з когнітивною емпатією ($r = -0,49, p < 0,01$) і емоційною проникливістю ($r = -0,53, p < 0,01$), а також із комунікативними ($r = -0,33$) та організаторськими ($r = -0,31$) схильностями. Позитивна кореляція з уникненням ($r = 0,44, p < 0,05$) вказує на тенденцію уникати активного вирішення конфліктів, що є показником недостатньої впевненості в соціальній взаємодії.

Загалом отримані результати підтверджують, що стиль професійної взаємодії педагогів тісно пов'язаний із рівнем розвитку їхніх емпатійних, комунікативних та організаторських характеристик. Формування конструктивних стратегій поведінки у професійному середовищі передбачає розвиток саме цих ключових компетентностей.

Отже, результати емпіричного дослідження дозволили всебічно охарактеризувати психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей педагогів у контексті їх професійної діяльності. Було виявлено, що більшість педагогів мають середній або високий рівень розвитку емпатійних якостей, переважають адаптивні стилі комунікації (компетентний, компромісний, співпраця), а комунікативні й організаторські схильності свідчать про достатній

рівень соціально-психологічної готовності до взаємодії в професійному середовищі. Встановлено достовірні кореляційні зв'язки між стилями спілкування та ключовими психодіагностичними характеристиками, що підтверджує важливість розвитку емпатії, організаторських та комунікативних навичок для формування ефективної педагогічної взаємодії.

2.3 Порівняльний аналіз комунікативних здібностей педагогів з урахуванням віку, стажу та статевих відмінностей

З метою поглибленого розуміння психологічних чинників, що впливають на розвиток комунікативної компетентності педагогічних працівників, у цьому підрозділі здійснено порівняльний аналіз із врахуванням віку, стажу педагогічної діяльності та статі респондентів. Для цього використано комплексну методологію, яка поєднує кількісні та якісні підходи: факторний, регресійний і дисперсійний аналізи, а також напівструктуроване інтерв'ювання педагогів.

Факторний аналіз результатів психодіагностичного обстеження дозволив виокремити чотири провідні латентні фактори, що зумовлюють формування комунікативної компетентності педагогів і разом пояснюють 68,3% загальної дисперсії (табл. 2.5). Ці фактори дають змогу структурувати основні складові комунікативних здібностей і виявити домінуючі психологічні механізми, що визначають ефективність професійного спілкування.

Таблиця 2.3

Результати факторного аналізу показників комунікативної компетентності педагогів

Фактори	Компоненти фактора	Факторні навантаження	Внесок у загальну дисперсію (%)
Фактор 1: «Емпатичність»	Рівень емпатії (Бойко)	0,81	22,5
	Уміння слухати та розуміти співрозмовника (Мікельсон)	0,79	
	Емоційний контакт (Бойко)	0,76	

Фактор 2: «Конфліктологічна гнучкість»	Стиль уникнення конфлікту (Томас)	0,84	18,9
	Стиль компромісу (Томас)	0,81	
	Здатність до емоційної регуляції (Бойко)	0,77	
Фактор 3: «Організаторські схильності»	Ініціативність у спілкуванні (Синявський- Федоришин)	0,82	15,4
	Здатність впливати (Синявський- Федоришин)	0,80	
	Управління груповою динамікою	0,75	
Фактор 4: «Комунікативна впевненість»	Самооцінка комунікативних навичок (Мікельсон)	0,79	11,5
	Стиль конкуренції (Томас)	0,74	

Як видно з таблиці 2.5, перший фактор отримав назву «Емпатичність», пояснює 22,5% загальної дисперсії і об'єднує показники рівня емпатії, вміння встановлювати емоційний контакт, активного слухання та розуміння емоцій інших. Цей фактор відображає міжособистісну чутливість педагога до потреб та переживань інших учасників освітнього процесу.

Другий фактор – «Конфліктологічна гнучкість» – пояснює 18,9% загальної дисперсії та охоплює показники стилів поведінки у конфліктних ситуаціях, зокрема здатність уникати ескалації конфлікту, знаходити компроміси та регулювати емоційне напруження. Цей фактор відображає здатність педагога до конструктивного вирішення складних ситуацій в колективі.

Третій фактор – «Організаторські схильності» – пояснює 15,4% дисперсії і характеризує схильність педагога до лідерства в комунікації, вміння організовувати групові взаємодії та впливати на інших у професійному контексті.

Четвертий фактор – «Комунікативна впевненість» – пояснює 11,5% загальної дисперсії, включає показники впевненості у власних комунікативних здібностях і схильності до відкритої ініціативної поведінки. Цей фактор вказує

на здатність педагога сміливо ініціювати контакт та ефективно взаємодіяти з різними категоріями учасників освітнього процесу.

Для визначення предикторів (прогностичних чинників) розвитку комунікативної компетентності педагогічних працівників було проведено регресійний аналіз, результати якого подано в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Результати регресійного аналізу предикторів розвитку комунікативної компетентності педагогів

Предиктори	β -коефіцієнт	Рівень значущості
Когнітивна емпатія	0,49	$p < 0,001$
Емоційна проникливість	0,42	$p < 0,01$
Організаторські схильності	0,38	$p < 0,01$
Стаж педагогічної діяльності	0,34	$p < 0,01$
Переважання стилю співпраці в конфлікті	0,30	$p < 0,05$
Самооцінка комунікативних умінь	0,28	$p < 0,05$

Як видно з таблиці 2.6, найбільш вагомими предикторами розвитку комунікативної компетентності педагогів є когнітивна емпатія ($\beta = 0,49$, $p < 0,001$), емоційна проникливість ($\beta = 0,42$, $p < 0,01$) та організаторські схильності ($\beta = 0,38$, $p < 0,01$). Значущими також виявилися стаж педагогічної діяльності ($\beta = 0,34$, $p < 0,01$), стиль співпраці як домінантна стратегія поведінки в конфлікті ($\beta = 0,30$, $p < 0,05$) та рівень самооцінки комунікативних умінь ($\beta = 0,28$, $p < 0,05$).

Отримані результати свідчать про те, що формування високого рівня комунікативної компетентності педагогічних працівників зумовлене як особистісними чинниками (розвинена емпатія, організаторські здібності, впевненість у власних силах), так і професійними умовами (стаж, стиль взаємодії), що потребує комплексного підходу до розвитку цих характеристик у педагогічному середовищі.

Для порівняння рівнів сформованості комунікативної компетентності у педагогічних працівників різного віку було проведено однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA). Результати порівняння представлені в таблиці 2.7

Таблиця 2.7

Рівні сформованості комунікативної компетентності у педагогів різних вікових груп

Показники комунікативної компетентності	До 30 років (n=12)	31–45 років (n=20)	Понад 45 років (n=16)	F	Рівень значущості
Рівень емпатії (Бойко)	23,4±4,6	25,1±5,2	28,7±6,1	5,84	p<0,01
Емоційний контакт (Бойко)	21,3±5,1	24,9±5,8	27,6±5,5	4,92	p<0,05
Уміння слухати та розуміти співрозмовника	22,6±4,8	26,2±5,3	29,1±5,9	6,37	p<0,01
Загальний рівень комунікативної компетентності	67,3±10,4	76,2±11,5	85,4±13,2	7,89	p<0,001

Як видно з таблиці 2.7, спостерігаються статистично значущі відмінності у рівнях комунікативної компетентності між педагогами різного віку. Педагоги старшої вікової групи (понад 45 років) демонструють вищі показники за всіма ключовими компонентами комунікативної компетентності: рівнем емпатії ($F = 5,84$, $p < 0,01$), емоційним контактом ($F = 4,92$, $p < 0,05$) та вмінням слухати й розуміти співрозмовника ($F = 6,37$, $p < 0,01$). Загальний рівень комунікативної компетентності також суттєво зростає з віком ($F = 7,89$, $p < 0,001$).

Ці результати свідчать про те, що професійний досвід та тривалість педагогічної діяльності сприяють формуванню глибших комунікативних умінь, здатності до емпатії та ефективної взаємодії з учасниками освітнього процесу. З віком у педагогів розвиваються більш виважені, толерантні та адаптивні стратегії спілкування, що позитивно впливає на якість професійної комунікації.

Було також проведено порівняльний аналіз рівнів сформованості комунікативної компетентності у педагогів з різним педагогічним стажем. Результати дисперсійного аналізу наведено в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

**Рівні сформованості комунікативної компетентності у педагогів з різним
стажем роботи**

Показники комунікативної компетентності	До 5 років (n=6)	6–15 років (n=9)	16–25 років (n=5)	Понад 25 років (n=5)	F	Рівень значущості
Рівень емпатії (Бойко)	21,8±5, 1	25,7±5,5	27,3±6,0	28,9±6,4	6,14	p<0,01
Емоційний контакт	20,5±4, 9	23,9±5,2	26,4±5,8	28,1±6,2	4,86	p<0,05
Уміння слухати та розуміти співрозмовника	22,1±5, 2	25,8±5,4	28,3±5,9	29,7±6,1	5,97	p<0,01
Загальний рівень комунікативної компетентності	64,4±11 ,5	73,6±12, 8	80,2±13, 7	86,7±14, 1	7,42	p<0,001

Як видно з таблиці 2.8, спостерігається статистично значуща тенденція підвищення рівня комунікативної компетентності у педагогічних працівників зі зростанням стажу роботи. Зокрема, найвищі показники емпатії ($F = 6,14$, $p < 0,01$), емоційного контакту ($F = 4,86$, $p < 0,05$) та умінь слухати і розуміти співрозмовника ($F = 5,97$, $p < 0,01$) спостерігаються у педагогів із досвідом понад 25 років. Загальний рівень комунікативної компетентності також демонструє чітке зростання зі збільшенням тривалості педагогічної діяльності ($F = 7,42$, $p < 0,001$).

Ці результати можуть бути пояснені поступовим накопиченням комунікативного досвіду, удосконаленням навичок міжособистісної взаємодії та розвитком емоційної зрілості, які приходять з роками професійної практики. Варто зазначити, що помітне зростання рівня комунікативної компетентності починається після 15 років стажу, що свідчить про наявність критичного періоду професійного становлення, який слід враховувати у системі підтримки педагогів.

Порівняння показників сформованості комунікативної компетентності у педагогів різної статі виявило певні статистично значущі відмінності (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Показники комунікативної компетентності у педагогів різної статі

Компоненти комунікативної компетентності	Жінки (n=18)	Чоловіки (n=7)	t	Рівень значущості
Когнітивна емпатія	25,7±4,9	22,1±5,3	2,11	p<0,05
Комунікативні схильності	26,4±5,2	23,5±5,6	1,87	не значущий
Організаторські схильності	24,9±4,8	22,8±5,1	1,24	не значущий
Загальний рівень комунікативної компетентності	77,0±12,1	70,1±13,2	2,03	p<0,05

Як видно з таблиці 2.9, жінки-педагоги демонструють статистично вищий рівень когнітивної емпатії ($t = 2,11$, $p < 0,05$) та загальний рівень комунікативної компетентності ($t = 2,03$, $p < 0,05$) порівняно з чоловіками. Це може бути пов'язано з вищим рівнем емоційної залученості жінок у професійну діяльність, більшою орієнтацією на співпрацю та емпатійне розуміння. Водночас за окремими компонентами — комунікативними та організаторськими схильностями — статистично значущих відмінностей між чоловіками й жінками не виявлено.

З метою глибшого розуміння особливостей формування та розвитку комунікативних здібностей педагогів було проведено напівструктуроване інтерв'ю з учасниками дослідження (25 осіб). Аналіз відповідей дозволив виокремити характерні тенденції, які узагальнено в трьох напрямках: основні труднощі у комунікативній взаємодії, чинники, що впливають на розвиток комунікативної компетентності, та стратегії їх подолання.

Серед труднощів у професійному спілкуванні, які найчастіше відзначали респонденти:

- Відчуття втоми та емоційного виснаження під час тривалої взаємодії з учнями (80%).
- Утруднення у налагодженні контакту з батьками або колегами через різні комунікативні стилі (72%).
- Відсутність належного зворотного зв'язку (68%).
- Труднощі в управлінні конфліктними ситуаціями (64%).

- Відчуття невпевненості під час публічних виступів або презентацій (56%).
- Утруднення у застосуванні цифрових засобів комунікації в освітньому процесі (52%).

Основними чинниками, що, на думку педагогів, впливають на формування комунікативної компетентності, виявилися:

- Наявність досвіду професійної діяльності (88%).
- Підвищення кваліфікації та участь у тренінгах із комунікативної майстерності (84%).
- Позитивний психологічний клімат у колективі (80%).
- Підтримка з боку адміністрації (76%).
- Особистісні якості — емпатійність, відкритість, терпимість (72%).
- Доступ до сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (64%).

Щодо стратегій розвитку та підтримання власних комунікативних якостей, педагоги вказали на такі:

- Постійне самонавчання, читання спеціальної літератури (76%).
- Участь у майстер-класах, вебінарах, професійних об'єднаннях (72%).
- Рефлексія власного досвіду спілкування (68%).
- Отримання зворотного зв'язку від учнів, колег, адміністрації (60%).
- Використання технік активного слухання та ненасильницького спілкування (56%).
- Психоемоційне розвантаження через хобі та дозвілля (52%).

Таким чином, результати інтерв'ювання розширюють розуміння специфіки розвитку комунікативної компетентності педагогів у сучасних умовах. Вони доповнюють кількісні результати, виявлені за допомогою стандартизованих методик, і дозволяють врахувати індивідуальний досвід педагогів, їх суб'єктивні оцінки бар'єрів і ресурсів ефективного спілкування в професійному середовищі.

Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників та чинники, що впливають на їх формування. Результати аналізу засвідчили, що

більшість педагогів мають сформовані або частково сформовані комунікативні характеристики, хоча водночас спостерігаються певні труднощі у сфері міжособистісної взаємодії.

Зокрема, 39,4% педагогічних працівників продемонстрували високий рівень емпатії, а 29,2% — високі показники комунікативних та організаторських схильностей. Найбільш вираженим аспектом комунікативної компетентності є альтруїстична спрямованість, що свідчить про готовність до підтримки й взаємодопомоги. Водночас виявлено окремі труднощі в емоційному ототожненні та впевненості в конфліктних ситуаціях.

Інтерв'ювання підтвердило усвідомлення педагогами важливості розвитку комунікативних навичок та їхню активну готовність до самовдосконалення через саморефлексію, професійне зростання і застосування конструктивних стратегій спілкування. Отримані дані створюють підґрунтя для розробки цільових програм розвитку комунікативної компетентності, спрямованих на підвищення якості взаємодії в освітньому середовищі.

Аналіз за методикою В. Бойка «Діагностика рівня емпатії» показав вибірковий характер емоційного реагування педагогів, що може свідчити про наявність захисних механізмів збереження емоційного ресурсу. Найвищий рівень продемонструвала альтруїстична спрямованість (54,1%), що підтверджує збереження мотивації допомагати іншим попри втому й перевантаження.

Результати методики К. Томаса щодо стилів поведінки в конфліктних ситуаціях свідчать про перевагу конструктивних стратегій — співпраці й компромісу, хоча значна частина педагогів обирає уникнення або пристосування. Це може вказувати на приховану емоційну напругу та знижену ініціативність у професійній взаємодії.

Згідно з методикою В. Синявського і Б. Федоришина, лише третина педагогів має високий рівень комунікативних і організаторських схильностей, що може знижувати стійкість до професійного стресу та підвищувати ризик емоційного виснаження. Тест Л. Міхельсона (у перекладі та адаптації Ю. Гільбуха) показав, що більшість педагогів орієнтовані на компетентний стиль

спілкування, однак наявність агресивного або залежного стилю в окремих респондентів вказує на потребу у розвитку саморегуляції й асертивності.

Таким чином, комунікативна компетентність педагогів виступає важливим психологічним ресурсом для підтримання професійної ефективності та емоційної стійкості. Стиль спілкування, рівень емпатії, здатність до конструктивного вирішення конфліктів і сформованість організаторських схильностей тісно пов'язані з внутрішньою мотивацією педагогів, їх професійною самореалізацією і зниженням ризику емоційного вигорання. Відтак розвиток цих характеристик має стати одним із стратегічних напрямів психологічної підтримки педагогічного персоналу.

Факторний аналіз результатів дослідження дозволив визначити основні психологічні компоненти комунікативної компетентності, а саме: когнітивно-емоційний (емпатія), організаційно-поведінковий (комунікативні та організаторські схильності) і стильовий (домінуючі стратегії спілкування). Найбільш вагомим виявився когнітивно-емоційний компонент, що підкреслює ключову роль емпатії у професійній взаємодії педагога.

Регресійний аналіз виявив, що найсуттєвішими предикторами розвитку комунікативної компетентності є сформовані комунікативні схильності, схильність до співпраці у конфліктних ситуаціях, високий рівень когнітивної та емоційної емпатії. Агресивний або залежний стиль спілкування, уникнення конфліктів та низький рівень емпатії, навпаки, гальмують формування ефективних комунікативних здібностей.

Результати дослідження підтверджують багатовимірний характер розвитку комунікативної компетентності педагогів і дозволяють визначити психологічні основи для побудови цільових психолого-педагогічних програм і тренінгів у сфері освіти.

Було також встановлено статистично значущі відмінності у рівні комунікативних здібностей педагогів залежно від віку та стажу. Зокрема, працівники старшої вікової категорії (понад 45 років) і зі стажем понад 15 років продемонстрували нижчі показники комунікативної гнучкості й активності.

Особливо помітне зниження ефективності спостерігається після 15 років професійної діяльності — період, що може потребувати посиленої психологічної підтримки й професійного оновлення.

Гендерні відмінності виявили, що жінки-педагоги демонструють вищий рівень емоційної чутливості та емпатії, але частіше схильні до залежного стилю взаємодії. Це, ймовірно, пов'язано з більшим емоційним навантаженням, спричиненим поєднанням професійної та сімейної ролі.

Якісний аналіз результатів інтерв'ю дав змогу краще зрозуміти чинники, що перешкоджають формуванню комунікативної компетентності. До найбільш поширених труднощів респонденти віднесли передовсім, емоційне перенавантаження, байдужість у спілкуванні, формалізовану взаємодію, труднощі в емоційному самовираженні та знижену мотивацію до конструктивного діалогу.

За результатами опитування, серед бар'єрів розвитку комунікативних здібностей педагоги називали надмірне навантаження, постійні зміни у вимогах, відсутність підтримки, конфліктогенне середовище, нестачу часу на саморозвиток та дефіцит програм із розвитку комунікації.

Таким чином, отримані результати підкреслюють актуальність проблеми розвитку комунікативних здібностей педагогів і необхідність упровадження комплексних психолого-педагогічних заходів з урахуванням виявлених труднощів, запитів і ресурсів педагогічної спільноти.

Висновки до другого розділу

У другому розділі кваліфікаційної роботи представлено результати емпіричного дослідження психологічних чинників, що впливають на розвиток комунікативних здібностей педагогічних працівників. Проведений аналіз даних, отриманих за допомогою валідних психодіагностичних методик, дозволив виявити рівень сформованості ключових компонентів комунікативної компетентності — емпатії, організаторських і комунікативних схильностей,

стилів поведінки в конфліктних ситуаціях, а також самооцінки власних комунікативних умінь. Зокрема, встановлено, що значна частина педагогічних працівників має сформовані або частково сформовані комунікативні якості, що виявляється у здатності до емоційного розуміння, співпереживання, підтримки партнерських взаємин та конструктивного розв'язання конфліктів.

Найбільш вираженими серед досліджуваних є такі характеристики, як альтруїстична спрямованість, перевага стилів співпраці й компромісу, а також орієнтація на компетентне спілкування. Разом з тим, виявлено й низку проблемних зон: у частини педагогів спостерігається схильність до уникнення конфліктів, емоційне виснаження, невпевненість у комунікативних ситуаціях, що вказує на потребу в додатковій психологічній підтримці.

Регресійний аналіз засвідчив, що найвагомішими предикторами розвитку комунікативних здібностей є високий рівень емпатії, здатність до співпраці та наявність розвинених організаторських якостей. Додатково виявлено статистично значущі відмінності за віковими, професійними та гендерними ознаками. Молодші педагоги, а також ті, хто має стаж до 15 років, демонструють вищу гнучкість і активність у спілкуванні, що свідчить про потребу в профілактичній роботі із педагогами зі стажем понад 15 років. Жінки-педагоги, у свою чергу, мають вищі показники емоційної чутливості, проте частіше демонструють залежні стилі взаємодії.

Якісний аналіз інтерв'ю підтвердив важливість позитивного психологічного клімату, підтримки з боку адміністрації, участі у тренінгах та постійного саморозвитку як умов для підвищення комунікативної компетентності.

Отримані результати дають змогу не лише виявити актуальні проблеми в системі міжособистісної взаємодії педагогів, а й окреслити напрями психолого-педагогічного супроводу, спрямованого на збереження емоційного благополуччя та ефективності професійної діяльності працівників освіти.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

У третьому розділі уточнено, що формування комунікативної компетентності педагогів передбачає цілеспрямований розвиток та актуалізацію різноманітних комунікативних здібностей, які є запорукою ефективного педагогічного спілкування. Представлені інноваційні психологічні методи та технології розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників; Тренінгова програма розвитку комунікативної компетентності педагогів.

Позиціоновано Методичні рекомендації щодо психологічного супроводу розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти.

3.1 Інноваційні психологічні методи та технології розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників. Тренінгова програма розвитку комунікативної компетентності педагогів

Інноваційні підходи до розвитку комунікативних здібностей педагогів відрізняються від традиційних методів навчання своєю інтерактивністю, практичною спрямованістю, використанням сучасних технологій та акцентом на особистісному зростанні. Вони спрямовані не лише на передачу теоретичних знань, але й на активне залучення педагогів до процесу навчання, створення умов для самостійного дослідження та експериментування з різними комунікативними стратегіями.

Одним з перспективних напрямів є використання активних методів навчання, що передбачають високий рівень залученості учасників до навчального процесу. До таких методів належать:

- Рольові ігри та симуляції: Створення змодельованих педагогічних ситуацій, в яких педагоги можуть відпрацьовувати різні комунікативні стратегії та аналізувати власну поведінку, отримуючи зворотний зв'язок від колег та

тренера. Це дозволяє в безпечному середовищі експериментувати з різними стилями спілкування, вчитися розв'язувати конфлікти та знаходити ефективні підходи до різних типів співрозмовників. Наприклад, розігрування ситуацій спілкування з агресивним учнем, невдоволеним батьком або складним колегою сприяє розвитку навичок емпатії, аргументації та самоконтролю.

- Кейс-стаді (аналіз конкретних ситуацій): Розгляд реальних педагогічних ситуацій, що вимагають ефективних комунікативних навичок, їхній аналіз та пошук оптимальних рішень. Педагоги в групах обговорюють представлені кейси, визначають ключові комунікативні виклики, пропонують різні варіанти дій та обґрунтовують свій вибір. Це сприяє розвитку критичного мислення, вмінню аналізувати комунікативні контексти та приймати зважені рішення.

- Групові дискусії та мозкові штурми: Організація обговорень актуальних питань педагогічної комунікації, обмін досвідом та генерування нових ідей. Ці методи стимулюють активну участь усіх членів групи, сприяють розвитку вміння слухати та поважати різні точки зору, формулювати власні думки та аргументувати їх. Мозкові штурми особливо ефективні для пошуку нестандартних рішень комунікативних проблем.

- Тренінги сенситивності (Т-групи): Групові заняття, спрямовані на підвищення рівня самоусвідомлення, розуміння міжособистісних стосунків та розвиток емпатії. Учасники отримують зворотний зв'язок про свою поведінку від інших членів групи, що сприяє кращому розумінню власного комунікативного стилю та його впливу на оточуючих.

Важливу роль у розвитку комунікативних здібностей педагогів відіграють інтерактивні технології, які забезпечують активну взаємодію між учасниками навчального процесу та сприяють глибшому засвоєнню матеріалу. До таких технологій належать:

- Вебінари та онлайн-платформи для навчання: Забезпечують гнучкий формат навчання, дозволяючи педагогам отримувати знання та відпрацьовувати навички комунікації дистанційно. Вебінари можуть включати інтерактивні

опитування, чати, групові завдання в онлайн-середовищі, що сприяє активній участі та обміну досвідом. Онлайн-платформи можуть надавати доступ до навчальних матеріалів, форумів для обговорення та індивідуальних консультацій з тренерами.

- **Мультимедійні презентації та відеоматеріали:** Візуалізація теоретичного матеріалу та демонстрація ефективних і неефективних моделей комунікації за допомогою відеороликів сприяють кращому розумінню та запам'ятовуванню інформації. Аналіз відеофрагментів реальних педагогічних ситуацій допомагає педагогам ідентифікувати ключові комунікативні моменти та вчитися на прикладах.

- **Інтерактивні вправи та симулятори:** Використання спеціалізованих програм та онлайн-сервісів, що моделюють різні комунікативні ситуації та надають можливість педагогам відпрацьовувати навички в інтерактивному форматі. Це може включати симулятори проведення складних розмов, ведення переговорів або розв'язання конфліктів, з можливістю отримання миттєвого зворотного зв'язку про ефективність обраних стратегій.

- **Використання соціальних мереж та онлайн-спільнот:** Створення професійних онлайн-груп та спільнот для обміну досвідом, обговорення комунікативних проблем та отримання підтримки від колег. Це сприяє формуванню професійної мережі та безперервному навчанню у сфері комунікації.

Особливу увагу слід приділити психологічним методам, спрямованим на розвиток особистісних якостей, що є важливими для ефективної комунікації:

- **Тренінги емоційного інтелекту:** Програми, спрямовані на розвиток здатності педагогів розпізнавати, розуміти та керувати власними емоціями та емоціями інших людей. Підвищення рівня емоційного інтелекту сприяє більш емпатійному та ефективному спілкуванню, здатності до саморегуляції в складних комунікативних ситуаціях та побудові гармонійних міжособистісних стосунків.

- **Тренінги асертивності:** Навчання педагогів впевнено та шанобливо висловлювати власні думки, потреби та почуття, відстоювати свої права, не

порушуючи прав інших. Розвиток асертивності допомагає педагогам ефективніше налагоджувати комунікацію, встановлювати чіткі межі у взаємодії та уникати маніпуляцій.

- Техніки саморефлексії та усвідомленості (mindfulness): Заохочення педагогів до систематичного аналізу власної комунікативної поведінки, усвідомлення своїх реакцій та емоцій у процесі спілкування. Практики усвідомленості допомагають знизити рівень стресу, покращити концентрацію уваги та розвинути більш усвідомлений та емпатійний підхід до комунікації.

- Методи арт-терапії та метафоричні асоціативні карти (МАК): Використання творчих методів для дослідження комунікативних моделей, виявлення прихованих конфліктів та ресурсів для ефективної взаємодії. МАК можуть слугувати інструментом для візуалізації комунікативних ситуацій та отримання нових інсайтів щодо власної комунікативної поведінки.

Важливо зазначити, що ефективність інноваційних психологічних методів та технологій розвитку комунікативних здібностей педагогів значною мірою залежить від системного підходу до їхнього впровадження. Це передбачає:

- Діагностику потреб: Визначення індивідуальних та групових потреб педагогічних працівників у розвитку комунікативних здібностей.

- Індивідуалізацію навчання: Адаптацію методів та технологій до рівня підготовки, досвіду та особистісних особливостей педагогів.

- Поєднання різних методів та технологій: Комплексне використання активних методів навчання, інтерактивних технологій та психологічних технік для забезпечення різнобічного розвитку комунікативної компетентності.

- Створення сприятливого навчального середовища: Забезпечення атмосфери довіри, підтримки та відкритості, що сприяє активній участі та експериментуванню.

- Забезпечення зворотного зв'язку та підтримки після навчання: Надання педагогам можливості для подальшого саморозвитку та застосування набутих навичок у практичній діяльності.

Тренінгова програма розвитку комунікативної компетентності педагогів.

Мета програми: Підвищення рівня комунікативної компетентності педагогів шляхом розвитку ключових комунікативних навичок та якостей, необхідних для ефективної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу.

Цільова аудиторія: Педагогічні працівники закладу освіти .

Тривалість програми: 2 дні (16 академічних годин).

Форма проведення: Очно-тренінгова з використанням інтерактивних методів навчання (дискусії, рольові ігри, кейс-стаді, вправи, мозкові штурми, групова робота, рефлексія).

Очікувані результати:

- Учасники підвищать рівень самоусвідомлення у сфері комунікації.
- Учасники оволодіють ефективними техніками активного слухання та надання зворотного зв'язку.
- Учасники удосконалять навички вербальної та невербальної комунікації.
- Учасники навчатимуться ефективно розв'язувати конфліктні ситуації та налагоджувати конструктивну взаємодію.
- Учасники підвищать рівень емпатії та толерантності у спілкуванні.
- Учасники ознайомляться з особливостями комунікації в різних педагогічних ситуаціях.
- Учасники отримають практичні інструменти для подальшого саморозвитку комунікативної компетентності.

Модулі програми:

День 1 (8 академічних годин)

Модуль 1. Самопізнання в комунікації (2 години)

- Вправа "Знайомство та очікування": визначення очікувань учасників від тренінгу.
- Міні-лекція "Сутність та структура комунікативної компетентності педагога".

- Діагностична вправа "Мій комунікативний стиль": самооцінка власних комунікативних навичок та виявлення зон зростання.

- Групова дискусія "Вплив комунікативних здібностей на ефективність педагогічної діяльності".

- Рефлексія "Мої усвідомлення щодо власної комунікації".

Модуль 2. Активне слухання – ключ до розуміння (2 години)

- Міні-лекція "Принципи та техніки активного слухання (вербальні та невербальні)".

- Практична вправа "Три рівні слухання": відпрацювання навичок пасивного, активного та емпатійного слухання.

- Рольова гра "Складна розмова з батьками": застосування технік активного слухання для розуміння позиції співрозмовника.

- Аналіз відеофрагментів "Ефективне та неефективне слухання".

- Зворотний зв'язок та обговорення.

Модуль 3. Мистецтво вербальної комунікації (2 години)

- Міні-лекція "Ефективні стратегії вербального спілкування: чіткість, ясність, переконливість".

- Практична вправа "Формулювання запитань різних типів".

- Кейс-стаді "Пояснення складного матеріалу учням": розробка стратегій чіткого та зрозумілого викладення інформації.

- Вправа "Аргументація власної позиції": розвиток навичок переконливого висловлювання думок.

- Рефлексія "Що нового я дізнався про вербальну комунікацію?".

Модуль 4. Невербальна комунікація: мова тіла педагога (2 години)

- Міні-лекція "Роль невербальних засобів у педагогічному спілкуванні (міміка, жести, поза, контакт очей, проксемика)".

- Практична вправа "Читання невербальних сигналів": інтерпретація невербальних проявів учасників.

- Рольова гра "Встановлення контакту з учнем за допомогою невербальних засобів".

- Аналіз фото- та відеоматеріалів "Інтерпретація невербальної поведінки".

- Зворотний зв'язок та обговорення.

День 2 (8 академічних годин)

Модуль 5. Емпатія та толерантність у педагогічному спілкуванні (2 години)

- Міні-лекція "Сутність емпатії та толерантності як важливих складових комунікативної компетентності педагога".

- Вправа "Взуй черевики іншого": розвиток здатності до емпатійного розуміння.

- Групова дискусія "Прояви толерантності та нетолерантності в освітньому середовищі".

- Кейс-стаді "Взаємодія з учнем, який має особливі освітні потреби": застосування принципів емпатії та толерантності.

- Рефлексія "Мої відчуття та усвідомлення щодо емпатії".

Модуль 6. Ефективне розв'язання конфліктів у педагогічній діяльності (2 години)

- Міні-лекція "Причини виникнення та стадії розвитку конфліктів. Стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях".

- Практична вправа "Аналіз конфліктних ситуацій з власного досвіду".

- Рольова гра "Розв'язання педагогічного конфлікту (учень-учень, учень-педагог, педагог-батьки)": відпрацювання різних стратегій.

- Мозковий штурм "Пошук конструктивних рішень у конфліктах".

- Зворотний зв'язок та обговорення.

Модуль 7. Комунікація в різних педагогічних ситуаціях (2 години)

- Групова робота "Розробка стратегій ефективної комунікації у різних педагогічних ситуаціях":

- Проведення батьківських зборів.

- Спілкування з адміністрацією.

- Взаємодія з колегами.

- Проведення індивідуальних консультацій з учнями.

- Реагування на складну поведінку учнів.
- Презентація та обговорення розроблених стратегій.
- Міні-лекція "Особливості онлайн-комунікації в освітньому процесі".

Модуль 8. Підсумки та подальший розвиток комунікативної компетентності (2 години)

- Підсумкова дискусія "Ключові інсайти та набуті навички".
- Вправа "Мій план подальшого розвитку комунікативної компетентності": індивідуальне планування дій.
- Надання учасникам методичних матеріалів та рекомендацій для самостійної роботи.
- Заповнення анкет зворотного зв'язку щодо тренінгової програми.
- Вручення сертифікатів учасникам.
- Завершення тренінгу.

Методичне забезпечення:

- Роздаткові матеріали (опорні конспекти, вправи, кейси, анкети).
- Мультимедійне обладнання (проектор, екран, ноутбук).
- Фліпчарт та маркери.
- Відеофрагменти для аналізу.

Оцінка ефективності програми:

- Анкетування учасників до та після тренінгу для вимірювання рівня самооцінки комунікативної компетентності.
- Спостереження за активністю та залученістю учасників під час тренінгу.
- Аналіз зворотного зв'язку учасників.
- **Тренер:** Кваліфікований тренер з комунікативної компетентності .

Отже, впровадження інноваційних психологічних методів , технологій та Програм у процес розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників є важливим кроком на шляху до підвищення якості освіти та створення сприятливого освітнього середовища, де ефективна комунікація є запорукою

успішної взаємодії та особистісного зростання всіх учасників освітнього процесу.

3.2 Методичні рекомендації щодо психологічного супроводу розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти

Психологічний супровід розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти є важливим напрямом діяльності психологічної служби, спрямованим на підвищення ефективності їхньої професійної діяльності та оптимізацію міжособистісної взаємодії в освітньому середовищі. Ці методичні рекомендації розроблені з метою надання практичної допомоги педагогам, психологам, методистам та адміністрації закладів освіти в організації та здійсненні системного психологічного супроводу, спрямованого на вдосконалення комунікативної компетентності педагогів.

Основними принципами психологічного супроводу є:

- **Системність:** Розвиток комунікативних здібностей розглядається як частина цілісної системи професійного зростання педагога та психологічного клімату в закладі освіти.
- **Комплексність:** Застосування різноманітних методів та форм роботи, що охоплюють когнітивний, емоційний та поведінковий аспекти комунікативної діяльності.
- **Індивідуалізація:** Врахування індивідуальних потреб, особливостей та рівня розвитку комунікативних здібностей кожного педагогічного працівника.
- **Активність та самостійність:** Стимулювання педагогів до активної участі в процесі самопізнання та саморозвитку комунікативних навичок.
- **Практична спрямованість:** Орієнтація на застосування набутих знань та навичок у реальних педагогічних ситуаціях.
- **Етичність:** Дотримання принципів конфіденційності, добровільності та поваги до особистості педагога.

Основними напрямками психологічного супроводу можуть бути:

1. Діагностика рівня розвитку комунікативних здібностей:
 - Проведення індивідуальних та групових діагностичних досліджень з використанням стандартизованих методик (тести комунікативної толерантності, емпатії, рівня розвитку комунікативних навичок, стилю спілкування тощо) та якісних методів (спостереження, опитування, анкетування).
 - Аналіз результатів діагностики з метою виявлення сильних сторін та зон розвитку комунікативної компетентності педагогів, визначення індивідуальних та групових потреб у психологічній підтримці.
 - Надання індивідуального зворотного зв'язку педагогам щодо результатів діагностики, обговорення їхніх комунікативних особливостей та визначення індивідуальних шляхів розвитку.
2. Проведення навчально-розвивальних заходів:
 - Організація та проведення тренінгів комунікативної компетентності (описаних у попередньому розділі), адаптованих до потреб різних категорій педагогічних працівників (молоді педагоги, досвідчені педагоги, адміністрація).
 - Проведення семінарів-практикумів, майстер-класів та воркшопів з актуальних питань педагогічної комунікації (активне слухання, ефективна вербальна та невербальна комунікація, розв'язання конфліктів, спілкування з батьками, особливості онлайн-комунікації тощо).
 - Запровадження програм менторства та коучингу, спрямованих на індивідуальну підтримку та розвиток комунікативних навичок педагогів під керівництвом більш досвідчених колег або зовнішніх фахівців.
 - Використання інтерактивних навчальних технологій (вебінари, онлайн-курси, симуляції) для забезпечення гнучкого та доступного формату навчання.
3. Індивідуальне консультування педагогів:
 - Надання індивідуальної психологічної допомоги педагогам, які відчують труднощі у спілкуванні з учнями, батьками, колегами або адміністрацією.

- Проведення консультацій з питань подолання комунікативних бар'єрів, розвитку впевненості у спілкуванні, управління емоціями в складних комунікативних ситуаціях, профілактики професійного вигорання, пов'язаного з комунікативними перевантаженнями.

- Застосування методів когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії, технік релаксації та стрес-менеджменту для корекції неефективних комунікативних моделей та зниження рівня тривожності у спілкуванні.

4. Групова робота з педагогічними колективами:

- Проведення групових консультацій та супервізій для обговорення складних комунікативних ситуацій, обміну досвідом та пошуку спільних стратегій взаємодії.

- Організація тренінгів командоутворення та розвитку міжособистісної взаємодії в педагогічних колективах з метою покращення психологічного клімату, налагодження ефективної співпраці та розв'язання конфліктів на рівні колективу.

- Запровадження програм медіації для врегулювання конфліктних ситуацій між педагогами, учнями та батьками за допомогою нейтрального посередника.

5. Інформаційно-просвітницька робота:

- Розповсюдження інформаційних матеріалів (буклети, пам'ятки, статті) з питань ефективної комунікації, психологічних аспектів спілкування, профілактики конфліктів.

- Організація лекцій та бесід для педагогічних працівників з метою підвищення їхньої психологічної грамотності у сфері комунікації.

- Створення та підтримка інформаційних стендів, веб-сторінок або онлайн-платформ з корисними матеріалами та ресурсами з питань комунікативної компетентності.

Методичні рекомендації щодо організації психологічного супроводу:

1. Створення сприятливого організаційного середовища:

- Забезпечення підтримки адміністрацією закладу освіти заходів, спрямованих на розвиток комунікативних здібностей педагогів.

- Виділення необхідного часу та ресурсів для проведення діагностичних, навчально-розвивальних та консультаційних заходів.

- Створення атмосфери довіри та відкритості, що сприяє активній участі педагогів у програмах психологічного супроводу.

2. Планування та розробка програм психологічного супроводу:

- Проведення попереднього аналізу потреб педагогічних працівників у розвитку комунікативних здібностей на основі результатів діагностики та запитів.

- Розробка цільових програм психологічного супроводу з чітко визначеними цілями, завданнями, формами роботи, термінами реалізації та критеріями оцінки ефективності.

- Залучення до розробки програм психологів, методистів, досвідчених педагогів та представників адміністрації.

3. Забезпечення кваліфікованого кадрового забезпечення:

- Залучення до проведення заходів психологічного супроводу кваліфікованих психологів, тренерів та фасилітаторів, які володіють необхідними знаннями та навичками у сфері комунікативної компетентності.

- Організація супервізії для психологів, які здійснюють психологічний супровід педагогів.

- Забезпечення постійного професійного розвитку психологів у сфері розвитку комунікативних здібностей.

4. Використання різноманітних методів та форм роботи:

- Комбінування індивідуальних та групових форм роботи для забезпечення комплексного впливу на розвиток комунікативних здібностей.

- Активне використання інтерактивних методів навчання для підвищення залученості та мотивації педагогів.

- Застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для розширення можливостей навчання та спілкування.

5. Оцінка ефективності психологічного супроводу:

- Проведення повторної діагностики рівня розвитку комунікативних здібностей педагогів після завершення програм психологічного супроводу.
- Збір зворотного зв'язку від педагогів щодо їхнього досвіду участі в заходах психологічного супроводу та оцінки їхньої корисності.
- Аналіз змін у комунікативній поведінці педагогів у професійній діяльності (на основі спостережень, самооцінки, оцінки колег та адміністрації).
- Внесення коректив до програм психологічного супроводу на основі результатів оцінки ефективності.

Очікувані результати впровадження методичних рекомендацій:

- Підвищення рівня комунікативної компетентності педагогічних працівників закладів освіти.
- Покращення якості міжособистісної взаємодії між педагогами, учнями, батьками та адміністрацією.
- Зниження рівня конфліктності в освітньому середовищі.
- Підвищення рівня психологічного комфорту та задоволеності педагогічною діяльністю.
- Створення сприятливого психологічного клімату в закладах освіти.
- Підвищення ефективності освітнього процесу в цілому.

Впровадження цих методичних рекомендацій потребує системного та відповідального підходу з боку психологічної служби, адміністрації та педагогічних колективів закладів освіти. Регулярний аналіз потреб, гнучке реагування на запити педагогів та творче застосування різноманітних методів і форм роботи сприятимуть успішному розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників та підвищенню якості освітньої діяльності.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі досліджено шляхи удосконалення розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти. Розглянуто інноваційні психологічні методи та технології, що є ефективними інструментами для підвищення комунікативної компетентності педагогів. Доведено, що на відміну від традиційних підходів, інноваційні методи характеризуються інтерактивністю, практичною спрямованістю, активним використанням сучасних технологій у професійному зростанні педагогів.

Проаналізовано потенціал активних методів навчання, таких як рольові ігри, кейс-стаді, групові дискусії та тренінги сенситивності, у створенні умов для практичного відпрацювання комунікативних стратегій, аналізу власної поведінки та отримання зворотного зв'язку. Підкреслено важливість інтерактивних технологій, включаючи вебінари, онлайн-платформи, мультимедійні презентації, інтерактивні вправи та соціальні мережі, у забезпеченні гнучкого, доступного та залучаючого навчання.

Особливу увагу приділено психологічним методам, спрямованим на розвиток особистісних якостей, що є фундаментом ефективної комунікації, зокрема тренінгам емоційного інтелекту та асертивності, технікам саморефлексії та усвідомленості, а також методам арт-терапії та метафоричним асоціативним картам. Наголошено, що системний підхід до впровадження інноваційних методів та технологій, що включає діагностику потреб, індивідуалізацію навчання, поєднання різних методів, створення сприятливого середовища та забезпечення підтримки, є ключовим фактором їхньої ефективності.

У другій частині розділу розроблено тренінгову програму розвитку комунікативної компетентності педагогів, що включає діагностичний, навчально-розвивальний та підсумковий етапи. Програма передбачає використання інтерактивних методів навчання та спрямована на розвиток ключових комунікативних навичок, таких як активне слухання, ефективна

вербальна та невербальна комунікація, розв'язання конфліктів, емпатія та толерантність.

Надано методичні рекомендації щодо психологічного супроводу розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти. Визначено основні принципи, напрями та етапи психологічного супроводу, включаючи діагностику, проведення навчально-розвивальних заходів, індивідуальне та групове консультування, а також інформаційно-просвітницьку роботу. Запропоновано конкретні методичні рекомендації щодо організації психологічного супроводу на рівні закладу освіти, включаючи створення сприятливого середовища, планування програм, забезпечення кваліфікованих кадрів, використання різноманітних методів та оцінку ефективності.

Таким чином, у третьому розділі обґрунтовано доцільність впровадження інноваційних психологічних методів та технологій, а також системного психологічного супроводу для ефективного розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників. Запропоновані практичні інструменти та методичні рекомендації можуть бути використані психологічними службами, методистами та адміністрацією закладів освіти для цілеспрямованої роботи з підвищення комунікативної компетентності педагогів, що, в свою чергу, сприятиме покращенню якості освітнього процесу та гармонізації міжособистісних відносин в освітньому середовищі.

ВИСНОВКИ

За результатами психологічного дослідження дійшли відповідних висновків:

1. Здійснено теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми комунікативних здібностей, їхньої структури та особливостей розвитку у професійній діяльності педагога. Проведений теоретичний аналіз наукової літератури дозволив констатувати, що комунікативні здібності є інтегральною та багаторівневою складовою професійної компетентності педагога, яка визначає якість його взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу. Розглянуто основні наукові підходи до розуміння сутності комунікативних здібностей, їхньої структури, що включає вербальні, невербальні, перцептивні та інтерактивні компоненти. Визначено особливості розвитку комунікативних здібностей у контексті професійної діяльності педагога, підкреслено їхню динамічність та залежність від особистісних якостей, досвіду та специфіки педагогічної взаємодії. Теоретично обґрунтовано ключову роль комунікативних здібностей у забезпеченні ефективного освітнього процесу, налагодженні партнерських відносин та створенні сприятливого психологічного клімату в закладі освіти.

2. Розкрито психологічні чинники, що впливають на розвиток комунікативних здібностей сучасних педагогів. Аналіз психологічних чинників виявив їхню значну роль у процесі розвитку комунікативних здібностей педагогів. До ключових чинників віднесено особистісні характеристики (емоційний інтелект, емпатія, самооцінка, комунікативна толерантність, асертивність), мотиваційні аспекти (прагнення до професійного зростання, потреба у якісній взаємодії), когнітивні особливості (гнучкість мислення, здатність до рефлексії), а також соціально-психологічні умови (психологічний клімат у колективі, підтримка керівництва, можливості для професійного спілкування та обміну досвідом). Встановлено, що усвідомлення та врахування цих чинників є необхідною умовою для розробки ефективних стратегій та програм, спрямованих на цілеспрямований розвиток комунікативної компетентності педагогічних працівників.

3. Емпірично досліджено стан розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти. Проведене емпіричне дослідження дозволило отримати об'єктивні дані про стан розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників обраного закладу освіти. Аналіз результатів діагностичних методик виявив загальний рівень розвитку комунікативних здібностей, а також сильні та слабкі сторони окремих компонентів комунікативної компетентності досліджуваної групи педагогів. Виявлено статистично значущі відмінності у розвитку окремих комунікативних здібностей залежно від віку, стажу педагогічної роботи та статевих відмінностей, що підтверджує необхідність диференційованого підходу до організації заходів з розвитку комунікативної компетентності. Отримані емпіричні дані стали підґрунтям для розробки практично орієнтованих методичних рекомендацій.

4. Розроблено методичні рекомендації щодо психологічного супроводу розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти. Розроблена Тренінгова програма розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти. На основі теоретичного обґрунтування та результатів емпіричного дослідження розроблено комплекс методичних рекомендацій щодо психологічного супроводу розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти. Запропоновані рекомендації охоплюють діагностичний, навчально-розвивальний, консультаційний та інформаційно-просвітницький напрями роботи. Деталізовано конкретні методи, форми та прийоми роботи (тренінги, семінари, майстер-класи, індивідуальні консультації, групові дискусії), спрямовані на активізацію внутрішніх ресурсів педагогів, формування ефективних комунікативних стратегій, підвищення рівня їхньої самосвідомості та рефлексії у сфері спілкування. Обґрунтовано важливість системного та індивідуалізованого підходу до психологічного супроводу, а також необхідність оцінки його ефективності.

Таким чином, проведене дослідження дозволило вирішити поставлені завдання, розкрити теоретичні засади, емпірично дослідити стан розвитку

комунікативних здібностей педагогів та розробити практично значущі методичні рекомендації, спрямовані на удосконалення їхньої комунікативної компетентності. Отримані результати мають теоретичне та практичне значення для психологічної служби, адміністрації та педагогічних працівників закладів освіти у контексті підвищення якості освітнього процесу та оптимізації міжособистісної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева С. В. Сучасні методики і особливості діагностичних методів визначання професійної придатності майбутніх фахівців в системі професійного відбору URL: https://lib.iitta.gov.ua/5555/1/Алексеева_Стаття_БАК_інс._Гринченка_Документ_Microsoft_Word.pdf (дата звернення: 12.01.2025).
2. Аносова А. В. Інтернет як середовище прояву комунікативної культури старшокласників. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/14/statti/anosova.htm (дата звернення: 08.01.2025).
3. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта : соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти : монографія. Рівне : Ліста-М, 2003. 128 с.
4. Барчій М. С., Фозекош А. В. Комунікативна культура як складова психологічної компетентності майбутніх психологів. Вісник Національного університету оборони України. 2014. № 4 (41). С. 156–161. URL: <http://surl.li/hmdak> (дата звернення: 12.01.2025).
5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2005. 344 с.
6. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 206 с.
7. Бех І. Д. Виховання особистості : особистісно-орієнтований підхід : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2. 342 с.
8. Білова М. Е., Коваль Г. Ш., Кременчуцька М. К. Психологічна проникливість як складник професійної компетентності майбутніх психологів. Габітус. 2020. Вип. 16. С. 71–75. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/16-2020/13.pdf> (дата звернення: 12.01.2025).
9. Бондаренко Г. В. Виховання дітей у прийомних сім'ях: психологічні аспекти. Умань : УДПУ, 2011. 120 с.
10. Бутенко Н. Ю. Комунікативна майстерність викладача : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 336 с.
11. Варга Л. І. Формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами інтерактивних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2017. 302 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
13. Власенко І. А. Конфліктологічна компетентність студентів: умови та програма формування. Теорія і практика сучасної психології. 2020. № 1. Т. 1. С. 155–160. URL: <http://surl.li/hmbgm> (дата звернення: 12.01.2025).

14. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. Київ : Академія, 2006. 256 с.
15. Ворон О. Комунікативна культура як основа професійної діяльності педагогічних працівників. Нова педагогічна думка. 2013. № 2. С. 30–35.
16. Галацин К. О. Формування комунікативної культури студентів вищих технічних навчальних закладів у процесі позааудиторної роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2014. 23 с.
17. Галян І. М. Психодіагностика: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2009. 464 с.
18. Данилевич Н. В. Психологічні чинники розвитку комунікативної культури вчителя. Психологія і суспільство. 2011. № 1. С. 131–137.
19. Джонсон Д. Соціальна психологія : тренінг міжособистісного спілкування / пер. з англ. В. Хомика. Київ : Академія, 2003. 288 с.
20. Дзундза А. І. Комунікативна культура як умова ефективності проектування середовища педагогічної взаємодії. URL: <http://ea.donntu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/17783/6/dzudza.pdf> (дата звернення: 12.01.2023).
21. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : книга для вчителя / В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, А. Г. Волинець та ін. ; за ред. Г. О. Балла, О. В. Киричука, Р. М. Шамелашвілі. Київ : ІЗМН, 1997. 136 с.
22. Дрозд О. М. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів у процесі педагогічної практики. Науковий вісник МДУ. Серія : Педагогіка. 2013. Вип. 26. С. 93–97.
23. Дрозд О. М., Іщенко М. В. Комунікативні здібності майбутніх психологів: діагностика та розвиток. Психологія та освіта. 2019. Т. 2. С. 94–99.
24. Жданенко С. Б. Партнерська взаємодія у процесі становлення громадянського суспільства (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Харків, 2003. 16 с.
25. Запорожець О. М. Формування комунікативних здібностей у процесі професійної підготовки майбутніх психологів. Педагогіка вищої та середньої школи. 2014. № 41. С. 272–277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pvss_2014_41_58 (дата звернення: 12.01.2025).
26. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії : навч. посіб. для вчителів, аспірантів, студентів серед. і вищ. навч. закладів. Київ : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 332 с.
27. Іваненко І. В. Комунікативні здібності майбутніх психологів: фактори формування та розвитку. Педагогічний дискурс. 2020. № 27. С. 170–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedis_2020_27_21 (дата звернення: 12.01.2025).

28. Іващенко І. О. Вплив навчального процесу на формування комунікативних навичок студентів психологічних спеціальностей. Педагогіка і психологія. 2019. № 62. С. 49–56. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2019_62_7
29. Іщенко М. М. Психолого-педагогічні засади формування культури професійного спілкування майбутніх учителів. Педагогічні науки. 2016. № 69. С. 159–162.
30. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. Київ : Центр навч. літератури, 2005. 392 с.
31. Карамушка Л. М., Синяєва І. М. Психологія організацій. Київ : Наукова думка, 2010. 284 с.
32. Качалова Т. Формування комунікативної культури майбутнього соціального педагога. Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2009. № 6. С. 251–253.
33. Кисельова Л. О. Комунікативна компетентність педагога у світлі сучасних освітніх змін. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2021. Вип. 29(2). С. 45–50.
34. Кобзар Т. В., Кравчук О. Ю. Формування комунікативних компетенцій майбутніх психологів у процесі психолого-педагогічної практики. Професійна освіта: методологія, теорія та технології. 2017. № 8. С. 76–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pomttp_2017_8_11 (дата звернення: 12.01.2025).
35. Коваленко Н. І. Взаємозв'язок комунікативної компетентності та мотивації студентів-психологів до професійної діяльності. Науковий вісник ІПТО НАПН України. 2018. Вип. 18. С. 77–84.
36. Кодь К. Спілкування викладача ВНЗ як складова педагогічної культури. Вища школа України в умовах глобалізації та інтеграції : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 27–28 берез. 2008 р.). Черкаси : Вид. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. С. 148–150.
37. Коломієць М. В. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутнього вчителя. Наукові записки. Серія : Психолого-педагогічні науки. 2013. № 6. С. 67–70.
38. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури особистості школяра : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 19.00.07. Київ, 2007. 43 с.
39. Костюк Г. С. Психологія: посібна книга для студентів пед. вищ. шк. Київ : Рад. шк., 1939. 575 с.
40. Кравець Ю. О. Комунікативна культура педагога як фактор успішної професійної діяльності. Освітній дискурс. 2015. № 4. С. 107–112.
41. Кулешова О. В., Герман А. В. Комунікативні здібності у структурі професійно значущих якостей психолога. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців. 2023. С. 52–54.

42. Лісова В. Комунікативна компетентність психолога як складник професійної майстерності. Наукові записки НаУОА. Серія: Психологічні науки. 2015. Т. 2. С. 73–78.
43. Люріна Т., Молодиченко Н., Коваленко М. Формування комунікативної культури майбутніх педагогів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка. 2015. Вип. 2. С. 50–53.
44. Макарова О. І. Особливості розвитку комунікативних здібностей педагогів у системі післядипломної освіти. Післядипломна освіта в Україні. 2014. №2. С. 78–81.
45. Макарова О. С. Комунікативні здібності психолога в процесі професійної підготовки: психологічний аспект. Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Серія: Психологія. 2020. Вип. 64. С. 81–87.
46. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. Київ : МАУП, 2000. 256 с.
47. Міхельсон Л. Тест комунікативних умінь (в адаптації Ю. З. Гільбуха). URL: <https://studfile.net/preview/5287907/> (дата звернення: 05.01.2025).
48. Москаленко А. М. Розвиток умінь педагогічного спілкування в системі післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2001. 22 с.
49. Мудрик А. Б. Психологічні особливості комунікативної компетентності майбутніх психологів. Сучасні проблеми практичної психології у Волинському регіоні. 2013. С. 38–44.
50. Мудрик А. В. Соціальна педагогіка: підручник. Київ: Центр навч. літератури, 2005. 352 с.
51. Низовець О. А. Комунікативна компетентність студентів-психологів як умова успішності професійної діяльності. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. 2010. № 30(54). С. 129–134.
52. Нова українська школа : концептуальні засади реформування загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Book-ENG.pdf> (дата звернення: 05.04.2025).
53. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія професійної комунікації: навч. посіб. Чернівці, 2010. 528 с.
54. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога. Практична психологія та соціальна робота. 1998. № 4. С. 5–7.
55. Пархоменко О. О. Розвиток комунікативних здібностей студентів психологічних спеціальностей у процесі професійної підготовки. Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. 2015. № 1(6). С. 134–139. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdu_2015_1\(6\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdu_2015_1(6)_25) (дата звернення: 12.01.2025).

56. Петровська Л. А. Компетентність у спілкуванні: навч. посіб. Київ: Академія, 2001. 208 с.
57. Петровська Л. А. Тренінг розвитку комунікативної компетентності : навч. посіб. Київ : Центр навч. літератури, 2006. 176 с.
58. Пищик О. В. Взаємозв'язок професійної та комунікативної культури керівників професійно-технічних навчальних закладів. Педагогічний процес : теорія і практика. 2017. Вип. 3. С. 111–116.
59. Пищик О. В. Особливості формування комунікативної культури педагогічних працівників засобами дискурсивного спілкування. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. 2017. Вип. 142. С. 137–141.
60. Пищик О. Розвиток комунікативної культури вчителя в умовах воєнного стану: виклики та можливості. *Освітологічний дискурс*. 2023. № 4(43). С. 21–38. DOI: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2023.42> (дата звернення: 12.01.2025).
61. Плужнік А. В. Визначення та структура комунікативної культури студентів ВНЗ у психолого-педагогічних дослідженнях. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2017. Вип. 21(2). С. 169–178.
62. Пов'якель Н. І. Психологічна готовність до партнерства і особливості професійної саморегуляції практичного психолога. Психологія: Зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Вип. 2. Київ, 1998. С. 103–108.
63. Покотило І. А. Комунікативна компетентність педагога: поняття, структура, шляхи формування. Педагогіка та психологія. 2010. № 3. С. 88–91.
64. Пономаренко Т. Особливості комунікативної медіакомпетентності сучасних психологів–студентів і практиків. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. 2020. Вип. 12 (57). С. 90–99. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12\(57\).08](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12(57).08) (дата звернення: 12.01.2025).
65. Поправка В. В. Розвиток комунікативних здібностей у майбутніх психологів. Психологічний і педагогічний дискурс. 2020. С. 291–293.
66. Практичний словник синонімів української мови. Київ : Українська книга, 2000. 480 с.
67. Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 30.09.2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text> (дата звернення: 05.04.2025).
68. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

69. Про затвердження професійного стандарту «Учитель закладу загальної середньої освіти»: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 р. № 2736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

70. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

71. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

72. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

73. Психологічна енциклопедія/ авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.

74. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: монографія / [М. Й. Боришевський, М. І. Алексеєва, В. В. Антоненко та ін.] ; за заг. ред. М. Й. Боришевського. Київ : Міленіум, 2006. 297 с.

75. Пузь І. В., Шевченко О. М. Значення комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх психологів. *Psychological Journal*. 2018. № 4 (14). С. 149–164. URL: <http://surl.li/hmbco> (дата звернення: 12.01.2025).

76. Ревенчук В. В. До суті поняття «педагогічна взаємодія». Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Серія : Психолого-педагогічні науки. 2003. № 1. С. 26–28.

77. Рибалка В. В. Теорії особистості. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 352 с.

78. Рибалко О. Комунікативні здібності психологів та їх вплив на професійну діяльність. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. 5. Вип. 17. С. 53–62.

79. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології. URL: <https://psylib.org.ua/books/rubin01/index.htm> (дата звернення: 05.01.2025).

80. Руденко Л. та ін. Методичні засади формування комунікативної культури майбутніх психологів: посібник. Львів, 2020. 71 с.

81. Семиченко В. А. Психологія спілкування. Київ : Либідь, 1997. 240 с.

82. Сєдашова О. А. Партнерство: нова модель педагогічної взаємодії викладача та студента у ВНЗ України. URL: <http://nauka.zinet.info/3/sedashova.php> (дата звернення: 22.02.2025).

83. Сидоренко В. В. Розвиток професійної компетентності сучасного педагога в умовах відкритої освіти: кластерний аналіз. Професійна компетентність педагога в умовах оновленого змісту освіти та вимог ринку праці : зб. матеріалів III регіон. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 2017 р.). С. 8–17. URL: <https://core.ac.uk/reader/84274210> (дата звернення: 05.01.2025).
84. Синявський В. В., Федоришин Б. А. Методика оцінки комунікативних і організаторських схильностей. URL: <https://testoteka.info/uk/test/career/kos> (дата звернення: 05.01.2025).
85. Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка : підруч. для студ. вищ. навч. закладів. Вид. 2-ге, доп., випр. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2008. 532 с.
86. Соколовська С. Ф. Прагматичний потенціал комунікативної стратегії ввічливості. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2009. № 46. С. 158–161.
87. Сучасний тлумачний словник української мови : 100000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2008. 1008 с.
88. Тимошко Г. М., Гладуш В. А. Розвиток комунікативної компетентності педагогів в умовах інклюзивного освітнього середовища : монографія. Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2023. 192 с.
89. Тимошко Г.М. Інноваційна парадигма формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів вищої школи у процесі фахової підготовки. Інноваційна педагогічна діяльність як чинник формування життєтворчої компетентності здобувача освіти: моногр. / [Нічуговська Л. І., Ніколенко Л. М. та ін.]; уклад. : Криворотько А. О. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 276-329.
90. Федь А. М. Естетичний світ педагога: монографія. Слов'янськ: ПП «Канцлер», 2005. 300 с.
91. Фенцик О. М. Комунікативна культура педагога : сутність та шляхи її формування у процесі професійної підготовки. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія : Педагогіка та психологія. 2019. Вип. 2(1). С. 191–194.
92. Чмут Т. К., Чайка Г. Л. Етика ділового спілкування: навч. посіб. 3-тє вид., стер. Київ : Вікар, 2003. 223 с.
93. Шевченко С. В., Фалько Н. М. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх психологів. Габітус. 2020. № 2 (18). С. 143–148. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/11087> (дата звернення: 12.01.2025).
94. Штепа О. С. Диспозиційна модель особистісної зрілості: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2006. 17 с.
95. Штепа О. С. Особистісна зрілість як динамічна особистісна структура. Практична психологія та соціальна робота. 2005. № 9. С. 4–8.

96. Щербій В. В., Кашпур Ю. М. Феномен невербальної комунікації у психологічному консультуванні. Перспективи розвитку сучасної психології. 2021. Вип. 9. С. 243–248.
97. Яременко І. С. Формування комунікативних навичок у студентів психологічного факультету. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Психологія. 2018. № 70(3). С. 46–51.
98. Яценко Е. М. Формування комунікативної культури студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів економічного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2010. 18 с.
99. Adler A. The Practice and Theory of Individual Psychology. New York: Routledge, 1998. 432 p.
100. Berne E. Dessa spel som människor spelar: psykologi mänskliga relationer. Nyköping : Philosophical Arkiv, 2016. 164 p.
101. Cattell R. B. Personality: A Systematic Theoretical and Factual Study. New York: McGraw-Hill, 1950. 688 p.
102. Deutsch M. The resolution of conflict : constructive and destructive processes. New Haven : Yale University Press, 1973. 420 p.
103. **Gagné R. M.** The Conditions of Learning and Theory of Instruction. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1985. 361 p.
104. Goffman E. Les rites d'interaction. Paris : Minuit, 1974. 230 p.
105. Habermas J. Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln. Frankfurt am Main, 1983. 350 s.
106. Jung C. G. Psychological Types. Princeton: Princeton University Press, 1971. 608 p.
107. Kelley H. H., Thibaut J. Interpersonal relations: a theory of interdependence. New York : Wiley, 1978. 341 p.
108. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales. Paris: Armand Colin, 1990. T. 1. P. 128–133.
109. Knapp M. L., Hall J. A., Horgan T. G. Nonverbal Communication in Human Interaction. Boston : Cengage Learning, 2013. 512 p.
110. Koffka K. Principles of Gestalt Psychology. New York: Harcourt, Brace and Company, 1935. 720 p.
111. Köhler W. Gestalt Psychology. New York : Liveright, 1947. 367 p.
112. Longman Dictionary of Contemporary English / [director Della Summers]. New ed. 2003. 626 p.
113. Lukiianchuk A., Kharahirlo V., Sakhno O., Tataurova-Osyka G., Stadnik N. Conditions for the development of psychological and pedagogical competence of teachers of vocational (professional and technical) education. Linguistics and Culture

Review. 2021. Vol. 5(S3). P. 678–696. URL: <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS3> (дата звернення: 12.01.2025).

114. Maslow A. Motivation and Personality. New York : Harper & Row, 1954. 411 p.

115. Miller G. A. The Psychology of Communication. New York : Basic Books, 1967. 164 p.

116. Perls F., Hefferline R., Goodman P. Gestalt Therapy: Excitement and Growth in the Human Personality. New York : Julian Press, 1951. 424 p.

117. Rogers C. R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Boston : Houghton Mifflin, 1961. 420 p.

118. Roloff M. E. Interpersonal Communication: The Social Exchange Approach. Beverly Hills : Sage, 1981. 248 p.

119. Rorschach H. Psychodiagnostics: A Diagnostic Test Based on Perception. New York: Hogrefe, 2021. 294 p.

120. Shannon C. E. A mathematical theory of communication. Bell System Technical Journal. 1948. № 27 (July and October). P. 379–423; 623–656.

121. Spearman C. The Nature of "Intelligence" and the Principles of Cognition. London : Macmillan, 1923. 287 p.

122. Thomas K. W., Kilmann R. H. Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument. Mountain View, CA : CPP, Inc., 1974. 20 p.

123. Thurstone L. L. Primary Mental Abilities. Chicago : University of Chicago Press, 1938. 229 p.

124. Webster's Desk Dictionary of the English Language. New York : Portland House, 1990. 1078 p.

125. Wertheimer M. Productive Thinking. New York : Harper & Row, 1945. 300 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

МЕТОДИКА «ДІАГНОСТИКА РІВНЯ ЕМПАТІЇ» (В. БОЙКО)

Опис методики

Методика складається з 36 тверджень, які розподілені по 6 шкалах, що відповідають різним каналам емпатії. Досліджуваному пропонується оцінити, наскільки кожне твердження характеризує його особистість, відповідаючи "так" або "ні".

Процедура проведення

Досліджуваному надається бланк з 36 твердженнями та інструкція: «Вам пропонується оцінити ряд тверджень. Ваші відповіді не будуть розцінюватися як хороші або погані, тому просимо виявити відвертість. Прочитайте твердження і оцініть, наскільки вони відповідають вашій поведінці та способу життя, відповідаючи «так» або «ні».

Бланк методики

1. У мене є звичка уважно вивчати обличчя і поведінку людей, щоб зрозуміти їхній характер, схильності, здібності.
2. Якщо оточуючі проявляють ознаки нервозності, я зазвичай залишаюся спокійним.
3. Я вірю більше доказам свого розуму, ніж інтуїції.
4. Я вважаю цілком доречним для себе цікавитися домашніми проблемами колег.
5. Я можу легко увійти в довіру до людини, якщо це необхідно.
6. Зазвичай я з першої ж зустрічі відчуваю в новій людині «близьку душу».
7. Я з цікавості зазвичай заводжу розмову про життя, роботу, політику з випадковими супутниками в поїзді, літаку.
8. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточуючі чимось пригнічені.
9. Моя інтуїція — більш надійний засіб розуміння оточуючих, ніж знання або досвід.

10. Проявляти цікавість до внутрішнього світу іншої особистості — нетактовно.
11. Часто своїми словами я ображаю близьких мені людей, не помічаючи цього.
12. Я легко можу уявити себе будь-якою твариною, відчутти її звички і стани.
13. Я рідко міркую про причини вчинків людей, які мають до мене безпосереднє відношення.
14. Я рідко приймаю близько до серця проблеми своїх друзів.
15. Зазвичай за кілька днів я відчуваю: щось має трапитися з близькою мені людиною, і очікування збуваються.
16. У спілкуванні з діловими партнерами зазвичай намагаюся уникати розмов про особисте.
17. Іноді близькі дорікають мені в черствості, неувазі до них.
18. Мені легко вдається копіювати інтонацію, міміку людей, наслідуючи їх.
19. Мій зацікавлений погляд часто бентежить нових партнерів.
20. Чужі сльози викликають у мене роздратування, а не співчуття.
21. Часто, дивлячись на нову для себе людину, я відчуваю, що вже зустрічався з нею раніше у певній обстановці.
22. Я захоплююся знайомими через їхні успіхи та досягнення.
23. Часто в театрі мене не зачіпають почуття акторів.
24. Я відчуваю в собі здатність впливати на настрій оточуючих, заражати їх своїми емоціями, заспокоювати чи бадьорити.
25. Я не розумію, чому деякі люди на мене ображаються.
26. Я завжди уважно вислуховую співрозмовника, ким би він не був.
27. Мені легко перевтілюватися в різних персонажів, переживати різні стани.
28. Я вимагаю від знайомих непохитного дотримання принципів моралі.
29. Люди охоче довіряють мені свої проблеми.

30. Зазвичай я відчуваю емоційний настрій співрозмовника.
31. Я відчуваю, якщо людина навіть приховує свої проблеми.
32. Зазвичай я намагаюся в спілкуванні не порушувати хід думок співрозмовника.
33. Я легко можу уявити себе в ролі різних тварин, перетілюватися в них.
34. В інтересах справи я використовую сильні сторони партнера.
35. Мені рідко зустрічалися люди, яких я розумів без зайвих слів.
36. Я мимоволі або з цікавості часто підслуховую розмови сторонніх людей.

Обробка та інтерпретація результатів

Ключ до методики (нараховується 1 бал за кожен збіг з ключем):

1. **Раціональний канал емпатії:** +1, +7, -13, +19, +25, -31
2. **Емоційний канал емпатії:** -2, +8, -14, +20, -26, +32
3. **Інтуїтивний канал емпатії:** -3, +9, +15, +21, +27, -33
4. **Установки, що сприяють емпатії:** +4, -10, -16, -22, -28, -34
5. **Проникаюча здатність в емпатії:** +5, +11, -17, -23, +29, -35
6. **Ідентифікація в емпатії:** +6, +12, +18, -24, +30, +36

Інтерпретація результатів

Підраховується загальна сума балів за всіма шкалами:

- **30-36 балів** – дуже високий рівень емпатії;
- **22-29 балів** – середній рівень емпатії;
- **15-21 балів** – занижений рівень емпатії;
- **0-14 балів** – дуже низький рівень емпатії.

Аналізуються показники окремих шкал:

- Раціональний канал емпатії характеризує спрямованість уваги, сприйняття і мислення людини на сутність іншої людини, на її стан, проблеми і поведінку.
- Емоційний канал емпатії фіксує здатність входити в емоційний резонанс з оточуючими та співпереживати.

- Інтуїтивний канал емпатії свідчить про здатність бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись на досвід.
- Установки, що сприяють або перешкоджають емпатії. Ефективність емпатії знижується, якщо людина намагається уникати особистих контактів.
- Проникаюча здатність в емпатії розцінюється як важлива комунікативна властивість людини, що дозволяє створювати атмосферу відкритості і довірливості.
- Ідентифікація – це вміння зрозуміти іншого на основі співпереживань, постановки себе на місце партнера.

Значення методики для дослідження комунікативних здібностей педагогічних працівників

Методика діагностики рівня емпатії В. Бойка має особливе значення для дослідження комунікативних здібностей педагогічних працівників через наступні аспекти:

1. **Професійна необхідність емпатії** - педагогічна діяльність вимагає від фахівця високого рівня емпатії для ефективної взаємодії з учнями, колегами та батьками.
2. **Вплив на педагогічний процес** - рівень розвитку емпатії визначає здатність педагога створювати сприятливий психологічний клімат, встановлювати довірливі стосунки та ефективно вирішувати конфліктні ситуації.
3. **Диференційований підхід** - методика дозволяє визначити не лише загальний рівень емпатії, але й виявити домінуючі канали емпатичного сприйняття, що дає можливість розробити індивідуальні програми розвитку комунікативних здібностей педагогів.
4. **Діагностична цінність** - результати методики дозволяють виявити "слабкі місця" в емпатичних здібностях педагогів і спрямувати подальшу корекційно-розвивальну роботу саме на ці аспекти.

5. Зв'язок з іншими комунікативними компетенціями - емпатія тісно пов'язана з іншими складовими комунікативної компетентності (слухання, зворотний зв'язок, конфліктна компетентність тощо).

В контексті магістерського дослідження з теми "Психологічні засади розвитку комунікативних здібностей педагогічних працівників закладів освіти" методика В. Бойка може бути використана як один з ключових інструментів діагностики, що дозволить виявити рівень розвитку емпатії як важливої складової комунікативних здібностей педагогів та визначити шляхи їх подальшого розвитку.

ДОДАТОК Б**МЕТОДИКА «ВИЗНАЧЕННЯ СПОСОБІВ РЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ» (К. ТОМАСА)****Опис методики**

Методика К. Томаса в адаптації Н.В. Гришиної складається з 30 пар суджень, у кожній з яких респонденту пропонується вибрати те судження, яке є найбільш типовим для характеристики його поведінки в конфліктній ситуації.

Процедура проведення

Досліджуваному надається інструкція: «Перед Вами ряд тверджень, які допоможуть визначити деякі особливості Вашої поведінки в конфліктних ситуаціях. Із кожної пари виберіть те твердження (А чи Б), яке найбільш точно описує Вашу типову поведінку в конфліктній ситуації».

Бланк методики

1. А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання. Б. Замість того, щоб обговорювати те, в чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обидва згодні.
2. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення. Б. Я намагаюся владнати справу з урахуванням всіх інтересів іншого і моїх власних.
3. А. Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого. Б. Я намагаюся заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші відносини.
4. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення. Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
5. А. Улагоджуючи спірну ситуацію, я весь час намагаюся знайти підтримку в іншого. Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути марної напруженості.
6. А. Я намагаюся уникнути виникнення неприємностей для себе. Б. Я намагаюся домогтися свого.
7. А. Я намагаюся відкласти рішення спірного питання для того, щоб згодом вирішити його остаточно. Б. Я вважаю за можливе в чомусь поступитися, щоб добитися іншого.

8. А. Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого. Б. Я насамперед намагаюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і питання.
9. А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь виникаючі розбіжності. Б. Я докладаю зусиль, щоб домогтися свого.
10. А. Я твердо прагну досягти свого. Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
11. А. Перш за все я намагаюся ясно визначити, в чому полягають всі порушені питання. Б. Я намагаюся заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші відносини.
12. А. Часто я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки. Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
13. А. Я пропоную середню позицію. Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.
14. А. Я повідомляю іншому свою точку зору і запитую про його погляди. Б. Я намагаюся показати іншому логіку і переваги моїх поглядів.
15. А. Я намагаюся заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші відносини. Б. Я намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруженості.
16. А. Я намагаюся не зачіпати почуття іншого. Б. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.
17. А. Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого. Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути марної напруженості.
18. А. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість настояти на своєму. Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
19. А. Перш за все я намагаюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені питання. Б. Я намагаюся відкласти рішення спірного питання, щоб згодом вирішити його остаточно.

- 20.А. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності. Б. Я намагаюся знайти найкраще поєднання вигод і втрат для нас обох.
- 21.А. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого. Б. Я завжди схильюся до прямого обговорення проблеми.
- 22.А. Я намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю позицією і точкою зору іншої людини. Б. Я відстоюю свої бажання.
- 23.А. Як правило, я стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас. Б. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
- 24.А. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я намагатимуся піти назустріч його бажанням. Б. Я намагаюся переконати іншого прийти до компромісу.
- 25.А. Я намагаюся показати іншому логіку і переваги моїх поглядів. Б. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.
- 26.А. Я пропоную середню позицію. Б. Я майже завжди заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
- 27.А. Часто я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки. Б. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість настояти на своєму.
- 28.А. Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого. Б. Улагоджуючи ситуацію, я зазвичай намагаюся знайти підтримку в іншого.
- 29.А. Я пропоную середню позицію. Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь виникаючі розбіжності.
- 30.А. Я намагаюся не зачіпати почуття іншого. Б. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншою зацікавленою людиною могли досягти успіху.

Обробка та інтерпретація результатів

За кожную відповідь, що збігається з ключем, нараховується 1 бал. Бали підраховуються за кожною шкалою.

Ключ до методики:

1. **Суперництво:** 3А, 6Б, 8А, 9Б, 10А, 13Б, 14Б, 16Б, 17А, 22Б, 25А, 28А.
2. **Співпраця:** 2Б, 5А, 8Б, 11А, 14А, 19А, 20А, 21Б, 23А, 26Б, 28Б, 30Б.
3. **Компроміс:** 2А, 4А, 7Б, 10Б, 12Б, 13А, 18Б, 20Б, 22А, 24Б, 26А, 29А.
4. **Уникнення:** 1А, 5Б, 6А, 7А, 9А, 12А, 15Б, 17Б, 19Б, 23Б, 27А, 29Б.
5. **Пристосування:** 1Б, 3Б, 4Б, 11Б, 15А, 16А, 18А, 21А, 24А, 25Б, 27Б, 30А.

Інтерпретація результатів:

Кількість балів, набраних за кожною шкалою, дає уявлення про вираженість у респондента тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях. Домінуючою вважається та стратегія (чи стратегії), за якою набрано найбільшу кількість балів.

Характеристика основних стратегій поведінки в конфлікті:

1. **Суперництво (конкуренція)** – прагнення домогтися задоволення своїх інтересів на шкоду іншому. Людина, яка використовує цю стратегію, часто діє агресивно, для впливу на інших використовує владу, авторитет, економічні санкції. Мета – перемога над опонентом. Суперництво може бути ефективним, якщо людина володіє певною владою, переконана в своїй правоті та має відповідні ресурси.
2. **Співпраця (співробітництво)** – найбільш конструктивна стратегія, яка передбачає спрямованість опонентів на конструктивне обговорення та вирішення проблеми, враховує інтереси обох сторін. Потребує більше часу, але дозволяє знайти найбільш оптимальне рішення.
3. **Компроміс** – стратегія, яка передбачає взаємні поступки. Обидві сторони поступаються своїми інтересами для досягнення згоди. Ефективний у випадках, коли обидві сторони розуміють, що одночасно задовольнити їх інтереси повністю неможливо.
4. **Уникнення (ухилення)** – відсутність як прагнення до кооперації, так і тенденції до досягнення власних цілей. Людина не відстоює свої права, не співпрацює для вирішення проблеми, а просто уникає конфлікту. Може бути доцільним, якщо предмет розбіжностей не є суттєвим або людина потребує часу для обдумування ситуації.

5. **Пристосування (поступливість)** – принесення в жертву власних інтересів заради іншого. Стратегія може бути доцільною, якщо предмет розбіжності для людини є менш важливим, ніж взаємини з опонентом, або якщо зараз недоцільно відстоювати свої інтереси.

Значення методики для дослідження комунікативних здібностей педагогічних працівників

Методика К. Томаса має особливе значення для дослідження комунікативних здібностей педагогічних працівників з таких причин:

1. **Професійна специфіка** - робота педагога пов'язана з постійною взаємодією з різними суб'єктами освітнього процесу (учнями, батьками, колегами, адміністрацією), що неминуче призводить до виникнення конфліктних ситуацій. Знання своїх типових стратегій поведінки в конфлікті дозволяє педагогу більш усвідомлено підходити до їх вирішення.
2. **Вплив на психологічний клімат** - домінуючі стратегії поведінки в конфлікті у педагога безпосередньо впливають на формування психологічного клімату в класі/групі та на якість міжособистісних відносин у педагогічному колективі.
3. **Педагогічна ефективність** - здатність конструктивно вирішувати конфлікти є важливою складовою комунікативної компетентності педагога і безпосередньо пов'язана з ефективністю його професійної діяльності.
4. **Модель поведінки для учнів** - стратегії вирішення конфліктів, які демонструє педагог, стають для учнів моделлю для наслідування, тому важливо, щоб педагог володів конструктивними стратегіями.
5. **Профілактика професійного вигорання** - неконструктивні способи вирішення конфліктів (наприклад, постійне уникнення або пристосування) можуть призводити до накопичення негативних емоцій і, як наслідок, до професійного вигорання.
6. **Основа для розвитку комунікативних здібностей** - результати діагностики за методикою К. Томаса можуть слугувати основою для розробки програм розвитку комунікативних здібностей педагогічних

працівників, зокрема, в аспекті формування конструктивних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях.

ДОДАТОК В**МЕТОДИКА «ОЦІНКА КОМУНІКАТИВНИХ І ОРГАНІЗАТОРСЬКИХ
СХИЛЬНОСТЕЙ» (В. СИНЯВСЬКОГО, Б. ФЕДОРИШИНА)****Опис методики**

Методика КОС складається з 40 запитань, на які респондент має дати відповіді "так" або "ні". Запитання спрямовані на виявлення якостей, що характеризують комунікативні та організаторські схильності особистості.

Процедура проведення

Респонденту пропонується відповісти на 40 запитань, які вимагають однозначної відповіді "так" або "ні". Час на виконання методики не обмежується, але зазвичай складає 10-15 хвилин.

Інструкція: «Вам необхідно відповісти на всі запропоновані запитання. Вільно висловлюйте свою думку щодо кожного запитання. Якщо Ваша відповідь на запитання позитивна, то поставте знак «+» поруч із номером цього запитання, якщо ж негативна – знак «-». Майте на увазі, що запитання носять загальний характер і не можуть містити всіх необхідних подробиць. Тому уявіть собі типові ситуації і не замислюйтеся над деталями. Не слід витрачати багато часу на обдумування, відповідайте швидко. Можливо, деякі запитання видадуться Вам не зовсім доречними. Незважаючи на це, спробуйте знайти відповідь на кожне запитання. Намагайтеся бути щирими у своїх відповідях».

Бланк методики

1. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
2. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
3. Чи довго Вас турбує почуття образи, заподіяне Вам кимось із Ваших товаришів?
4. Чи завжди Вам складно орієнтуватися в критичній ситуації?
5. Чи є у Вас прагнення до встановлення нових знайомств з різними людьми?
6. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?

7. Чи правда, що Вам приємніше і простіше проводити час з книгами або за яким-небудь іншим заняттям, ніж з людьми?
8. Якщо виникають перешкоди у здійсненні Ваших намірів, то чи легко Ви відступаєте від них?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за віком?
10. Чи любите Ви придумувати або організовувати зі своїми товаришами різні ігри та розваги?
11. Чи складно Вам включатися в нові для Вас компанії?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які потрібно було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви добитися, щоб Ваші товариші діяли відповідно до Вашої думки?
15. Чи складно Вам освоїтися в новому колективі?
16. Чи правда, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обов'язків, зобов'язань?
17. Чи прагнете Ви при нагоді познайомитися і поговорити з новою людиною?
18. Чи часто у вирішенні важливих справ Ви берете ініціативу на себе?
19. Чи дратують Вас оточуючі люди і чи хочеться Вам побути на самоті?
20. Чи правда, що Ви зазвичай погано орієнтуєтесь в незнайомій для Вас обстановці?
21. Чи подобається Вам постійно перебувати серед людей?
22. Чи виникає у Вас роздратування, якщо Вам не вдається закінчити розпочату справу?
23. Чи відчуваєте Ви труднощі, незручність чи сором'язливість, якщо доводиться проявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?
24. Чи правда, що Ви стомлюєтесь від частого спілкування з товаришами?
25. Чи любите Ви брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси Ваших товаришів?

27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих Вам людей?
28. Чи правда, що Ви рідко прагнете до доказу своєї правоти?
29. Чи вважаєте Ви, що Вам не є складним внести пожвавлення в малознайому для Вас компанію?
30. Чи берете Ви участь у громадській роботі в навчальному закладі (на виробництві)?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
32. Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не було відразу прийняте Вашими товаришами?
33. Чи відчуваєте Ви себе невимушено, потрапивши в незнайому для Вас компанію?
34. Чи охоче Ви беретеся за організацію різних заходів для своїх товаришів?
35. Чи правда, що Ви не відчуваєте себе достатньо впевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?
36. Чи часто Ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?
37. Чи правда, що у Вас багато друзів?
38. Чи часто Ви опиняєтеся в центрі уваги своїх товаришів?
39. Чи часто Ви соромитесь, відчуваєте незручність при спілкуванні з малознайомими людьми?
40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваєте себе в оточенні великої групи своїх товаришів?

Обробка та інтерпретація результатів

Обробка результатів полягає в зіставленні відповідей респондента з ключем до методики та підрахунку кількості збігів з ключем окремо за комунікативними та організаторськими схильностями.

Ключ до методики:

Комунікативні схильності (відповіді "так" на запитання): 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37. **Комунікативні схильності (відповіді "ні" на запитання):** 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

Організаторські схильності (відповіді "так" на запитання): 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38. **Організаторські схильності (відповіді "ні" на запитання):** 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

За кожен відповідь, що збігається з ключем, нараховується 1 бал. Потім обчислюється коефіцієнт комунікативних (K_k) і організаторських (K_o) схильностей як відношення кількості збігів з ключем до максимально можливої кількості збігів (20):

$K_k = X/20$, де X – кількість збігів з ключем за комунікативними схильностями. $K_o = Y/20$, де Y – кількість збігів з ключем за організаторськими схильностями.

Інтерпретація результатів:

Для визначення рівня розвитку комунікативних і організаторських схильностей використовується шкала оцінок:

Комунікативні схильності:

- 0,10-0,45 – низький рівень (1)
- 0,46-0,55 – рівень нижче середнього (2)
- 0,56-0,65 – середній рівень (3)
- 0,66-0,75 – високий рівень (4)
- 0,76-1,00 – дуже високий рівень (5)

Організаторські схильності:

- 0,20-0,55 – низький рівень (1)
- 0,56-0,65 – рівень нижче середнього (2)
- 0,66-0,70 – середній рівень (3)
- 0,71-0,80 – високий рівень (4)
- 0,81-1,00 – дуже високий рівень (5)

Характеристика рівнів комунікативних схильностей:

1. **Низький рівень** – особи, що не прагнуть до спілкування, почуваються скуто в новій компанії, колективі, віддають перевагу проводити час наодинці, обмежують свої знайомства, відчують труднощі у встановленні контактів з людьми, не відстоюють своєї думки, важко переживають образи.
2. **Рівень нижче середнього** – особи, що не прагнуть до спілкування, почуваються скуто в новій компанії, колективі, віддають перевагу проводити час наодинці, обмежують свої знайомства, відчують труднощі у встановленні контактів з людьми, не відстоюють своєї думки, важко переживають образи, рідко виявляють ініціативу в громадській діяльності, у багатьох справах уникають прийняття самостійних рішень.
3. **Середній рівень** – особи, що прагнуть до контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, відстоюють свою думку, планують свою роботу, проте потенціал їхніх схильностей не відрізняється високою стійкістю.
4. **Високий рівень** – особи, які не губляться в новій обстановці, швидко знаходять друзів, прагнуть розширити коло своїх знайомих, допомагають близьким, друзям, проявляють ініціативу в спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні приймати рішення в складних, нестандартних ситуаціях.
5. **Дуже високий рівень** – особи, які відчують потребу в комунікативній діяльності і активно прагнуть до неї, швидко орієнтуються в складних ситуаціях, невимушено поведуться в новому колективі, це ініціативні, вони віддають перевагу в важливій справі або в складній ситуації приймати самостійні рішення, відстоюють свою думку і домагаються, щоб вона була прийнята колегами.

Характеристика рівнів організаторських схильностей:

1. **Низький рівень** – особи, які відчують труднощі в організації групи людей, не проявляють ініціативи в громадській діяльності, уникають прийняття самостійних рішень.

2. **Рівень нижче середнього** – особи, які рідко виявляють ініціативу в громадській діяльності, у багатьох справах уникають прийняття самостійних рішень.
3. **Середній рівень** – особи, які планують свою роботу, проте потенціал їхніх організаторських схильностей не відрізняється високою стійкістю.
4. **Високий рівень** – особи, які швидко орієнтуються в складних ситуаціях, проявляють ініціативу в громадській діяльності, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні приймати рішення в складних, нестандартних ситуаціях.
5. **Дуже високий рівень** – особи, які активно прагнуть до організаторської діяльності, швидко орієнтуються в складних ситуаціях, це ініціативні, вони віддають перевагу в важливій справі або в складній ситуації приймати самостійні рішення, відстоюють свою думку і домагаються, щоб вона була прийнята колегами.

Значення методики для дослідження комунікативних здібностей педагогічних працівників

Методика КОС має важливе значення для дослідження комунікативних здібностей педагогічних працівників з таких причин:

1. **Діагностична цінність** – методика дозволяє кількісно оцінити рівень розвитку комунікативних та організаторських схильностей, які є важливими компонентами професійної компетентності педагога.
2. **Прогностична цінність** – результати методики можуть використовуватися для прогнозування успішності педагогічної діяльності, оскільки рівень розвитку комунікативних та організаторських схильностей є важливим фактором професійної відповідності особистості педагогічній діяльності.
3. **Основа для розвитку** – виявлення рівня розвитку комунікативних та організаторських схильностей дозволяє розробити індивідуальні програми розвитку цих якостей для педагогічних працівників.
4. **Профорієнтаційне значення** – методика може використовуватися для професійного відбору та профорієнтації майбутніх педагогів, оскільки

високий рівень розвитку комунікативних та організаторських схильностей є важливою передумовою успішної педагогічної діяльності.

5. **Моніторинг професійного розвитку** – регулярне проведення методики дозволяє відстежувати динаміку розвитку комунікативних та організаторських схильностей педагогічних працівників в процесі їх професійної діяльності.

ДОДАТОК Г**ТЕСТ «ОЦІНКА КОМУНІКАТИВНИХ ВМІНЬ»
(Л. МІХЕЛЬСОН, АДАПТАЦІЯ Ю. ГІЛЬБУХА)****Структура та зміст методики**

Тест складається з 27 комунікативних ситуацій, які відображають різні аспекти соціальної взаємодії. До кожної ситуації пропонується 5 варіантів можливих реакцій, серед яких респондент повинен обрати найбільш типову для себе. Кожен варіант відповіді відповідає певному типу комунікативної поведінки (компетентному, залежному або агресивному).

Методика дозволяє оцінити сформованість наступних комунікативних умінь:

- Уміння надавати і приймати знаки уваги (компліменти)
- Реагування на справедливую і несправедливую критику
- Реагування на провокуючу поведінку з боку співрозмовника
- Уміння звертатися з проханням
- Уміння відповідати на прохання
- Уміння висловлювати співчуття, підтримку
- Уміння приймати співчуття, підтримку
- Уміння вступати в контакт
- Уміння реагувати на спробу вступити в контакт
- Уміння вести бесіду, підтримувати розмову

Процедура проведення

Тестування може проводитись як в індивідуальній, так і в груповій формі. Респондентам пропонується бланк із описом 27 комунікативних ситуацій та варіантами можливих реакцій на них. Інструкція передбачає вибір однієї відповіді в кожній ситуації, яка найбільше відповідає типовій поведінці досліджуваного.

Час виконання тесту становить приблизно 15-20 хвилин.

Обробка результатів

Обробка результатів здійснюється за допомогою спеціального ключа. Підраховується кількість відповідей, що відповідають компетентному, залежному та агресивному типам реагування. На основі співвідношення цих показників визначається домінуючий тип комунікативної поведінки особистості.

Також аналізується розподіл відповідей за окремими блоками комунікативних умінь, що дозволяє виявити сильні та слабкі сторони комунікативної компетентності респондента.

Інтерпретація результатів

Високий рівень компетентних реакцій (понад 70% відповідей) свідчить про розвинені комунікативні здібності, здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими, конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, впевнено відстоювати власну позицію без порушення прав інших.

Переважаючі залежних реакцій вказує на невпевненість особистості у спілкуванні, орієнтацію на думку інших, складнощі у відстоюванні власних інтересів, що може негативно впливати на ефективність професійної діяльності педагогічного працівника.

Домінування агресивних реакцій свідчить про деструктивні тенденції в міжособистісній взаємодії, прагнення досягати цілей за рахунок інших, що може призводити до конфліктів і ускладнювати процес педагогічного спілкування.

Значення методики для дослідження комунікативних здібностей педагогічних працівників

Дана методика має особливу цінність для дослідження комунікативних здібностей педагогічних працівників, оскільки дозволяє:

1. Виявити індивідуальний стиль комунікативної поведінки педагога в різних професійних ситуаціях.
2. Оцінити сформованість конкретних комунікативних умінь, які є необхідними для ефективної педагогічної взаємодії.
3. Визначити "проблемні зони" в комунікативній сфері, які потребують корекції або розвитку.

4. Розробити індивідуальні рекомендації щодо вдосконалення комунікативної компетентності педагогічних працівників.

5. Оцінити ефективність програм, спрямованих на розвиток комунікативних здібностей педагогів.

Переваги та обмеження методики

Переваги:

- Методика має високу валідність і надійність, підтверджені в багатьох дослідженнях.
- Охоплює широкий спектр комунікативних ситуацій, що забезпечує комплексну оцінку комунікативних умінь.
- Дозволяє виявити не лише загальний рівень комунікативної компетентності, але й сформованість окремих комунікативних умінь.
- Проста у використанні та інтерпретації результатів.
- Адаптована до українського соціокультурного середовища.

Обмеження:

- Методика базується на самооцінці респондентів, що може знижувати об'єктивність результатів через вплив фактору соціальної бажаності.
- Обмеженість запропонованих ситуацій і варіантів реакцій не дозволяє охопити все різноманіття комунікативних проявів особистості.
- Не враховує повною мірою контекстуальні фактори, які можуть впливати на вибір комунікативної стратегії в реальних умовах професійної діяльності.

Тренінгова програма розвитку комунікативної компетентності педагогів

Мета програми: Підвищення рівня комунікативної компетентності педагогів шляхом розвитку ключових комунікативних навичок та якостей, необхідних для ефективної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу.

Цільова аудиторія: Педагогічні працівники закладів освіти різних рівнів.

Тривалість програми: 2 дні (16 академічних годин).

Форма проведення: Очно-тренінгова з використанням інтерактивних методів навчання (дискусії, рольові ігри, кейс-стаді, вправи, мозкові штурми, групова робота, рефлексія).

Очікувані результати:

- Учасники підвищують рівень самоусвідомлення у сфері комунікації.
- Учасники оволодіють ефективними техніками активного слухання та надання зворотного зв'язку.
- Учасники удосконалять навички вербальної та невербальної комунікації.
- Учасники навчаться ефективно розв'язувати конфліктні ситуації та налагоджувати конструктивну взаємодію.
- Учасники підвищують рівень емпатії та толерантності у спілкуванні.
- Учасники ознайомляться з особливостями комунікації в різних педагогічних ситуаціях.
- Учасники отримають практичні інструменти для подальшого саморозвитку комунікативної компетентності.

Модулі програми:

День 1 (8 академічних годин)

Модуль 1. Самопізнання в комунікації (2 години)

- Вправа "Знайомство та очікування": визначення очікувань учасників від тренінгу.
- Міні-лекція "Сутність та структура комунікативної компетентності педагога".
- Діагностична вправа "Мій комунікативний стиль": самооцінка власних комунікативних навичок та виявлення зон зростання.
- Групова дискусія "Вплив комунікативних здібностей на ефективність педагогічної діяльності".
- Рефлексія "Мої усвідомлення щодо власної комунікації".

Модуль 2. Активне слухання – ключ до розуміння (2 години)

- Міні-лекція "Принципи та техніки активного слухання (вербальні та невербальні)".
- Практична вправа "Три рівні слухання": відпрацювання навичок пасивного, активного та емпатійного слухання.
- Рольова гра "Складна розмова з батьками": застосування технік активного слухання для розуміння позиції співрозмовника.
- Аналіз відеофрагментів "Ефективне та неефективне слухання".
- Зворотний зв'язок та обговорення.

Модуль 3. Мистецтво вербальної комунікації (2 години)

- Міні-лекція "Ефективні стратегії вербального спілкування: чіткість, ясність, переконливість".
- Практична вправа "Формулювання запитань різних типів".
- Кейс-стаді "Пояснення складного матеріалу учням": розробка стратегій чіткого та зрозумілого викладення інформації.
- Вправа "Аргументація власної позиції": розвиток навичок переконливого висловлювання думок.

- Рефлексія "Що нового я дізнався про вербальну комунікацію?".

Модуль 4. Невербальна комунікація: мова тіла педагога (2 години)

- Міні-лекція "Роль невербальних засобів у педагогічному спілкуванні (міміка, жести, поза, контакт очей, проксеміка)".
- Практична вправа "Читання невербальних сигналів": інтерпретація невербальних проявів учасників.
- Рольова гра "Встановлення контакту з учнем за допомогою невербальних засобів".
- Аналіз фото- та відеоматеріалів "Інтерпретація невербальної поведінки".
- Зворотний зв'язок та обговорення.

День 2 (8 академічних годин)

Модуль 5. Емпатія та толерантність у педагогічному спілкуванні (2 години)

- Міні-лекція "Сутність емпатії та толерантності як важливих складових комунікативної компетентності педагога".
- Вправа "Взуй черевики іншого": розвиток здатності до емпатійного розуміння.
- Групова дискусія "Прояви толерантності та нетолерантності в освітньому середовищі".
- Кейс-стаді "Взаємодія з учнем, який має особливі освітні потреби": застосування принципів емпатії та толерантності.
- Рефлексія "Мої відчуття та усвідомлення щодо емпатії".

Модуль 6. Ефективне розв'язання конфліктів у педагогічній діяльності (2 години)

- Міні-лекція "Причини виникнення та стадії розвитку конфліктів. Стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях".

- Практична вправа "Аналіз конфліктних ситуацій з власного досвіду".
- Рольова гра "Розв'язання педагогічного конфлікту (учень-учень, учень-педагог, педагог-батьки)": відпрацювання різних стратегій.
- Мозковий штурм "Пошук конструктивних рішень у конфліктах".
- Зворотний зв'язок та обговорення.

Модуль 7. Комунікація в різних педагогічних ситуаціях (2 години)

- Групова робота "Розробка стратегій ефективної комунікації у різних педагогічних ситуаціях":
 - Проведення батьківських зборів.
 - Спілкування з адміністрацією.
 - Взаємодія з колегами.
 - Проведення індивідуальних консультацій з учнями.
 - Реагування на складну поведінку учнів.
- Презентація та обговорення розроблених стратегій.
- Міні-лекція "Особливості онлайн-комунікації в освітньому процесі".

Модуль 8. Підсумки та подальший розвиток комунікативної компетентності (2 години)

- Підсумкова дискусія "Ключові інсайти та набуті навички".
- Вправа "Мій план подальшого розвитку комунікативної компетентності": індивідуальне планування дій.
- Надання учасникам методичних матеріалів та рекомендацій для самостійної роботи.
- Заповнення анкет зворотного зв'язку щодо тренінгової програми.
- Вручення сертифікатів учасникам.
- Завершення тренінгу.

Методичне забезпечення:

- Роздаткові матеріали (опорні конспекти, вправи, кейси, анкети).

- Мультимедійне обладнання (проектор, екран, ноутбук).
- Фліпчарт та маркери.
- Відеофрагменти для аналізу.

Оцінка ефективності програми:

- Анкетування учасників до та після тренінгу для вимірювання рівня самооцінки комунікативної компетентності.
- Спостереження за активністю та залученістю учасників під час тренінгу.
- Аналіз зворотного зв'язку учасників щодо змісту та організації тренінгу.
- Оцінка розроблених учасниками планів подальшого саморозвитку.

Тренер: Кваліфікований тренер з комунікативної компетентності та педагогічної психології.